

Language and Culture Archives

Bartholomew Collection of Unpublished Materials

SIL International - Mexico Branch

© SIL International

NOTICE

This document is part of the archive of **unpublished** language data created by members of the Mexico Branch of SIL International. While it does not meet SIL standards for publication, it is shared “as is” under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>) to make the content available to the language community and to researchers.

SIL International claims copyright to the analysis and presentation of the data contained in this document, but not to the authorship of the original vernacular language content.

AVISO

*Este documento forma parte del archivo de datos lingüísticos **inéditos** creados por miembros de la filial de SIL International en México. Aunque no cumple con las normas de publicación de SIL, se presenta aquí tal cual de acuerdo con la licencia "Creative Commons Atribución-NoComercial-CompartirIgual" (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>) para que esté accesible a la comunidad y a los investigadores.*

Los derechos reservados por SIL International abarcan el análisis y la presentación de los datos incluidos en este documento, pero no abarcan los derechos de autor del contenido original en la lengua indígena.

Shini guzac Juan Borrego
Naa guëninha' shini ca' Juan Borrego caa tu dchaapë.

Ca Juan caa Juan dchaapë; riuu la' Juan dchaapë perë

gáda' shvalorë Juan, guënин' Juan lo dchaapë. Chii guchi

Juan lo tu bën, o sea tu palerë, ba. Rabë Juan:

--Squílu' gunan' rë' caa.

--Guio' --rabë bën lo Juan. --Galë quillu' tantu rë'.

--Guiana' --rabë Juan.

Dohaapëtaa rëë na cantu. Nataa niguiu' rëë schcuñadü
dchaapë. Nee ria bën li dbhaapë. Chii rabë shouñadu
dchaapë lo dchaapë:

--Scoo tu bëniil nilá Juan? Riuu la' nee lo'.

Gax nee, caa nee lo'.

Chii rabë dchaapë lo bën:

--Rumbéada' nee.

Ya chii zia bën. Chii rabë bën lo Juan:

--Naa gúcha' lo dchaapë --rabë bën lo Juan. Ni

rouadëll bën Juan. Ya chii guchi Juan:

--Si talë zëë rnínhu', nañ dchaapë, Naa quilla'

shteenu' ni.

Ya chii güë bën shtu li dchaapë. Gun Juan bree

bën rëë. Nee raandi la' Juan. Rnín' Juan, verdad na

narnin' bën lo Juan. Ya chii ze bën li shtadchaapë

bën. Ya chi bëzá bën chii rabë bën lo Juan:

--Nga gushin chíu'; canaabë dchaapë lo'.

--An --rabë Juan.

Goldë güë Juan gushin ca gree dchaapë, gree dchaapë.

Rdeedë Juan ru'a lee ca gree bën parë gudiinín Juan.

Goldë bragueelë guchi Juan lo bën nina' palerë:

--Guntaa dchaapë nigunínhu' na'i? nigudiininha'

Chii rabë bën:

-- Shi breed'a' nee?

Rabë Juan:

--Ni tu nee chu bree.

--An --rabë bën --gilli chaa shtu. Do shicuén
rcuadë nee lo'.

--An --rabë Juan.

Goldë zëëquë zëë runin bën Juan. Diarë ria bën
li dchaapë rcuadë bën Juan, nieesë parë cayó bën
shmeli Juan. Goldë chi na nee, rabë bën lo Juan:

--Nañik dchaapë chitiiniu' dchaapë lo shtadë dchaapë.

--A zëë na bën --rabë Juan.

--Guio' --na bën --chitiiniu' bën.

--An --rabë Juan.

Goldë chii bëdchin Juan li Juan. Guchi Juan lo shtadë

Juan:

--Da, na bën, dequë chitiiniu' bën lo shtadë bën.

Zë rabë dchaapë lo palerë. Zë na palerë lua' --rabë
das

Juan lo shtadë Juan.

--An --rabë shtadë Juan --Balë rnin' bën zë,

naa cyméza' tu chigolë, chi lo shtadë dchaapë, si balë
riuu láchu' dchaapë rëë.

--Guio' --rabë Juan.

--An --rabë shtadë Juan.

Goldë bragueelë rsilëgatë' shtadë Juan güë ru'a
li chigolë. Guchi shtadë Juan lo chigolë:

--Naa ziélda' dequë run lliinia' llgabë caa lliinia'
gunan' rëë. Nee cádcha' chíu' lo shtadë gunan'.

--An --rabë chigolë.

Tu bén nabédiin guži'u iquš

(1) Tu bén shquédcha' ze laachi cun chopë niguiu'. Tu nee la
 Una p ^{mí} pueblo ^{iba} campo con dae ^{los} hombres uno el nombre
 Juan; tu nee la Pedro. Ze ra nee laachi. / Na ra bén migu. ⁵ De
 J, uno el n. " ^{iba} pl el campo es pl gente amigo de
 repente (chi) guzuló tu niségua. ⁶ Zóbëtaa tu yaguesë rëë. Ze ra bén
 engesa una lluvia estaba una sausa allí va pl gente
 ni'e yaguesë. ⁷ Esasapë ra bén ni'e yaguesë paré dë gadchë ra bén.
 pie sausa na pl jers pie sausa para nog mojar pl persona.
 (9) Nabaroosë chi guzuló guzi'u; rdiin guzi'u. ¹⁰ Chii gudiin tu guzi'u
 De rejente ^{es} yag, ^{relación} patrona rel. entra. tos un ^{se} yag
 iquš yaguesë. Dë gue yaguesë. ¹¹ Chii guiunëga' ra bén guti ra'
 a
 (12) ni'e yaguesë rëë. ¹² Tusë bén gulaa. ¹³ Laa nee guguen' visu shtadë
 cun ~~gux~~ guguen' nee visu shtu bëchi bén naguti nizenín gunan'.

(14) Ze nee ru'a li bén. Chii rabë bén lo nee:

—?Lo' nee cani'hu'?

[caniu

canizæ]

(16) —Guio'. Naa nee canin' ^{haa} —rabë ~~ya~~ nee / lo bëchi bén naguti.

(17) —Ojë, gánu' shi guzac bëchu'.

(18) —?Shi guzac bëcha'?

(19) —Doo gabiu' gánu'; bëchu' guti bëllaatë yag.

(20) —?Shicuén bëllaatë yag bëcha'?

(21) —Bi'e tu guzi'u; gudiin iquë yag. Nee biabë yag iquë du'.

(22) —Gatiguë bëcha' —rabë bén.

(23) —Bëchu' gútila' —rabë bén lo bén. ²⁴ Doo ta guëbiu' tal

partë rë'. ²⁵ Bëdiin guzi'u iquë yag —rabë nee lo bén.

(26)

— ?Ca lo? rabë bën.

(27)

Chii bëree lluun ra bën. Zelluun ra bën hashta rëë. Chii

18.

(28)

c.

zeguen' shtu bëchi Juan visu li shtadë Juan. Chii bëdchín nee

(29)

lo shtadë nee. Rabë nee:

— Da Da, garrë ta Juan guti.

— Shidé? rabë bën.

— Juan guti.

(32)

— ?Shicuén gati Juan? rabë bën.

(33)

— Guzi'u gudiin iquë du' ---rabë nee. — Naa bëgaada'.

(34)

Nel bëgaa. Chieelë Nel bëgaa. Juan bëgaa. Ra bën nëgaa rëë; guti ra'.

(35)

(36)

— ?Gundiú'? rabë bën.

(37)

Chii bree lluun ra bën. Ze ra bën; ra bën zetaa. Chi
corri enon salieron corriendo gente fueron ellos; ellos fueron cuando
bëdchín ra bën rëë, ra bën gushtëquë. Chieelë Nel gushtëquë.
elegaron que alí gente se pararon espacian de parate

Juan gushtëquë. Ya laaguë Pedro nee zugaa rëë. Ya Nel gugasë una vez
Juan parado ya el Pedro los parados ya Nel only

guti Nel. Chii rabë rajt bën:

zuríi nel. estonie die gente.

*ir pl gente**pl gente ir*

(38)

(39)

— Doo guzoonín ra' Nel. — Hagaremaaklo por Manuel.

vamos hacer pro Nel — Hagaremaaklo por Manuel.

Chii guluu ra bën Nel daa; zenín ra bën Nel ta li Nel. Chii.

bëteedë ra bën cuendë lo porcentë. Chii rabë ra bën:

— ?Shi nígactaa Nel?

— Gunezë ra' Nel spital rabë chieelë Nel.

Chii rabë bëchi Nel:

— Si talë xnin' tu' doe cunezë ra' Nel rëë.

Chii guluunezë ra bën Nel spital. Ya spital gun ra bën
guërsoquë guëëru gudidú guzi'u ni'e Nel. Shehi guu Nel pa biac
Nel. Nel biac. Anë Nel neonquë ladì guëdchi. ^Bhaarë biac Nel. B

Tu me'e la Jua, tu me'e la Pedro.

p.1

Phrase)

[adj n n-pose] v " v N N conn adj
Tú bē shque' dcha ze la'chi. Ze bē la'chi con chopé
N v N N adv.
niguiu'. Ze ra bē la'chi. Na ra bē migu. De repente chi'
guzoló niseguié. Guzoló niseguié - niseguiya. Zobē tu
yaguesë. Ze ra bē ni'a yaguesë. Sesa'pē ra bē ni'a yaguesë
conn adv verb N v v v
paré dē gadchē bē. Na baro'osé chi'i guzoló guzi'u; rdi'i
N adv- v S v v v
guzi'u. Chi'i gudi'i guzi'u ique' yaguesë. Dē guc yaguesë. ique'.
chi'i "then" and " Lo gargá guti ra bē. Tuse bē gula'a. La'a ne'e segue' visë;
v na'vaz N v v v v v v
shtadé ne'e. Ze llu'u ne'e segue' ne'e visë; shtadé ne'e.
Sku bēchi bē nagutí. Chi'i gude'dē ne'e bē e ne'e visë note
pro N v v (rel cl) woman v v v
lu tu bēchi bē nazeni guna'. Na ne'e ra bē ze bia'a. Chi'i
v N to NO
rabē bē lo bēchi bē:
? V you are saying? → mala ne cani'a.

--Gulo' caniu'.

yea. v pro w/ v v who was there.
Gio'. --rabē ne'e; na'a cani'a:

--Oxé ganu' (shi new guzac bēchu') what happened to your bro?
what happened my brother?

--Shi guzac bēcha'.

N Your bro. v (die) Chi bēt guzu' bēchu' guti.
was and (in answer)

--Béchu' guti. ← Gá: tigué bēcha'.

? adv. - v v
--Shi cue guti bēcha'.

--Béchu' guti, rabē bē.

--Gá: tigué bēcha'.

--Béchu' guti; guzi'u bēdi'i ique' bēchu' ni'a yaguesë.

--Shi cue, rabē bē.

Ca lo guti bēcha!

--Jué re'e.

con. v N PH v v v v v v v
Chi'i bêre'e llu'u ra bē. Ze llu'u ra bē hasta re'e.

conn. v shtu N PH. Chi'i zegue' [bêchi bê] vise lo shtadé bē. Chi'i bêdchi
N prep. v v v v v v
bê lo shtadé bê:
v v v v v v v v v

--Da, Da, --rabē bē, garré ta Jua guti.

--Shi cue guti Jua. Gá: tigué Jua.

--Se'ela' Jua guti.
es certo.

--Shi cue.

--Guzi'u gudi'i ique' du'. Na'a bëgá'ada'. Nel bëga'a.
 [Chié'^{NO} ele^V Nel]^V bëga'a. Jua^N bëga'a. Ra^N^V^{adv.} naga'a rë'ë , guti ra.

--Guñdiu', - rabë bë.

Chi'i ze ilu'u ra^{NP} bë. Ra^{NP} bë zéta'a.
 Chi'i bëdchi^V ra^{NP} bë rë'ë. Ra^{NP} bë gushtéque. Chie'elë Nel
 guahtéque. Jua^N gushté. Ya lá'aquë Pedru zuga'aquë. Ya Nel
 tugasë, guti Nel. Chi'i rabë ra^{NP} *lo llevamos*.

--Do'o cho'o ni^V ra Nel. Do'o zo'o ni^V ra' Nel.

Ju'u Nel da'a. Chi'i zení ra^V bë Nel, ta li Nel. Chi'i

bëte'dë ra^V bë cuendë. Chi'i rabë ra^V bë:

pasaron al paseo --Shi nagácta'a bë. *Que haremos?* Gunezë^V *va a mandar* ra Nel spital.

que haremos Chi'i gulu'u nezë^V ra^V bë Nel spital. Ze Nel. Chi'i
que haremos grande^V guero'oquë^V gudi^N guzi'u ni'a Nel. Shchi^V gu'u Nel; biac Nel.

Nel biac ganë. Anë Nel no^V oquë^V ladi guëdchi.

ahora *es* *solo* *(otro)* *mucho* *etcé*

Oceo
Oceo

quiéldaa tu dí, tóchá ríe, nábitena, e^{to} guntan, ben goleíe, twill-tell-I a word thw wúch-I-haud agd Say the people old that of-one who "caused it" to we Benen, de que xudá, i, ra ben goleíe de que bñte, e nábre, e Iua, Benen, de que xudá, i, ra ben goleíe Say the people old that of-one who "caused it" come out" bñnda, a Ladá shquáedchit né. "Né ne, e rza ra mbaL1, i; ríe ra ben güe, a Víenne. Ríe ra mbaL1, i. ZA ra ben Ladá güedchit. Rntn, ra ben bre, e, ra be 1o mbaL1, i. MbaL1 ríe, ne, ben güzti, u. Chtel ben ca, a, ra ben; nábya, a ra ben. Chti, i na ne, e, ríe ben güe, a Víenne. Say the people old that of-one who "caused it" come out" Chti, i na ne, e, de que rcula, aquate ben Ladá güedchit né. Chti, i na ne, e, ríe ben güe, a Víenne. Say the people old that of-one who "caused it" come out" Chti, i, na ne, e, ríe ben güe, a Víenne. Ben, a, güe, a, d, i, chl, dchen na ne, e, ríe. Be, en ne, e, mtn, ben. Na, a, güe, a, d, i, chl, dchen na ne, e, ríe. Chti, i na ne, e, ríe ben güe, a Víenne. Ben, a, güe, a, d, i, chl, dchen na ne, e, ríe. Benen, de que xudá, i, ra ben goleíe Say the people old that of-one who "caused it" come out" Chti, i na ne, e, ríe ben güe, a Víenne. Ben, a, güe, a, d, i, chl, dchen na ne, e, ríe. Benen, de que xudá, i, ra ben goleíe Say the people old that of-one who "caused it" come out" Chti, i na ne, e, ríe ben güe, a Víenne. Ben, a, güe, a, d, i, chl, dchen na ne, e, ríe.

No' on bi'a la'an bënda'a, rnin' ra bën, la'an guëdo'.
 Hay vino in river say people in church

Chi'i rnin' ra bën, ta Dios ^{phw} chan mietë, bietë, guzú lo nisë
 then say people Dios god of all come down para agua

Su nizalo nisë guëdchi shte mietë. Por casë la'a Dios nabe'en
 water village of all God had not
 tol le' Dios nizaloque' if God had-not-helped re'e
 defender la'a ra ^{lou} nizaloque' nisë guëdchi pët, rnin' ra bën.
 defended us village they say.

Guguén ra bën. Gun ra bën ya guëdo' cabé. Guëdo' gurëta'ashë'.
 Fueron ^{ever} they saw they church was church was wrecked!

Guëroldë guëdo' gurë. Chi'i la'a ra bën ladi guëdchi bian ca lo
 1/2 church fell then they in village went where
 no'on tu bën naná cantad, ba. Ra bën ze shndaniú.
 was a person (bewitched) they go S. Pablo T.

Chi'i xaxkien rabë ra bën: cho ^{ll} shi'i ra bën ~~ta~~ ^{to} blac ca'a bën.
 then say people went to get they how much would he charge?

Gun bën huën sudchí bën gra ra ma nacayún dan.
 he-do good bestop all the animals doing harm.

Chi'i huë ra bën, gulli'i ra bën bën rë'. Chi'i rnin' ra bën,
 then go the went-got they one-that then say they

de que bën bëdchin ladi guëdchi. Chi'i rabë bën: --"Balë quíllu".
 that he arrived in village then said he if you-pay

Tanto rë' (rabë bën) ^{an} "Chi'i guna reglë con ~~ra~~ man rë'. Na'a
 'so much' then will I fix up with the animals &

cha'a la'an nisë ta guna reglë."
 will go in water to arrange (it)

An, rabë ra bën.

OK! said they

Chi'i, rnin' ra bën, bietë bën; huë bën lo nisë.
 then say they go-he go-he in water

rnin' bën, hu' bën
say they go he

bedënú bën onward

Chi'i (be'en deni bën man) ta guetë la'an nisë, bietëni bën etet
then ^{an+} below in water spoke-he-c animal

bedënú bën chi'!

con tu du'u. Bietë bën la'an nisë. Belen deni bën bën.
with a rope go-into he in water spoke he with then

(Chi') nabaro'osë ze bën, rnin' ra bën, Chi'i zení bën tu du'u.
un rato ^{go he} say they then go-with he a rope

Chi'i na'a guëni ba' du'u, uchi gula na'a..
(when) I move rope, you pull me (up)

Chi'i bëni'ibë bën du'u. Biubré bën. Chi'i bre'e bën.
then moved he rope came back-he then came he

out
Chi' --Anë sí, na'a ^{bedënú'a} belen denia ^{ra man} ~~za~~ talked to the animal.
yee I spoke to animal

Nabaro'osë chi'i bre'e bën; #ivë rën rldubi la'an nisë.
un rato goes he then fresh bloody come in water
from

Be'en bën mal ra man rë' naniún mal guëdchi. Baldë la'a bën,
did the bad(to) those ones bad(to) village if it hadn't been

nizalo man guëdchi. Zë'ë rnin' ra bën di'ichi, ~~bi~~ bien,
for him would have animal village. this say people word

^{ma} ne'e ^{na} rudi'icha'. Su nizalo man guëdo'; ^{ne'e na} bia'an gualo cuë
I am he who says it's acabar animal (the) fawn left-destroyed

man guëdo' ladi guëdchi. Naboen met por casë ra bën ladi guëdchi
animal church in town. ^{on acc't of those in village}

shguëdhi niete' nagi' ra bën. ladi guëdchi.

na be'en mal. ^(cómo er) Ojë, sudhhi ra bën.

those who did bad(to) town Oh that it were true that people were good!
of all. ^(same today - do same)

Ne'e na nabe'en ra bën. Ne'e na gualo di'iche'.
this is what did people this ends word!

Text
3 second side
of tape

Tu Bén Guzi'u
Bé mbali

NP

V mel d. I.O.
Guëlda'a tu di'ichi rë'ë (nabienas) glo guni' tu bë golë'ë lua'.
no y a decir una palabra (this) that I heard ante que a person old to me.)
(suave d're)

V Biena' de que rudi'i ra bë golë, de que shte' nabre'e bëlda'a
Oí de que platica las ancianas de que salio' rio

ladi shquëdchi në'. Nane rza ra mbali; rié ra bë guë'a viernë.
in villageours entonces caminaba los went they to Ocotlán (market)
regranos

Rié ra mbali. Za ra bë ladi guëdchi. Rni' ra bë bre'e ra bë lo mbali.
went they went they in town. Say people went out people to them.

Na bë guzi'u. Chie'eta bë ca'a ra bë nibaya'a ra bë. Chi'i nane'e
he was "thunder" the wife of his were to take & rape her then entonces
de que rcua'a quié bë ladi guëdchi më', bë'e ne'e rni' bë.
he accused them of the town (our) did he said person

Chi'i nane'e rié bë guë'a viernë. Chi'i bre'e ra bë chica ra bë
then goes he to Ocotlán. then go out they robbed they

shte bë. Nu'a bë probé; nu'a bë be'lë. Zia' cusë nu'a bë zani bë
what he hat he carried carried he meat many things carried he had him
guë'a. Zia' bë pa shquëdchi bë. Za ra bë ladi guëdchi, bre'e lo bë. (9)
Gran market. Going he to his town Go they (from village) to cost him.

Chi'i ze bë rdchi'chi ta bë. Ne'e na chi'i goldë la'a bë
then go he he got mad then

gule'e bë bëlda'a. Chi'i bëcuer bë guëdo'. Gurë guëdo'. (11)
saco' il the river. then destroyed he church. fall down church.

Nane, rni' ra bë, la'a bë bë'e ne'e. Chi'i gule'e bë bëlda'a.

Na bë be'lë. Be'lë nisë; be'lë da'a, be'lë cuchi,
was he snake snake water snake petate snake pig

be'lë gullë; zia' clasë de be'lë no'o. (12)
snake needle many classes of snakes. were (hay) bë cue'

No'o bi'a la'a bëlda'a, rni' ra bë, la'a guëdo'.
Hay vino il rios say people he fall down the church.

Chi'i, rni' ra bë, chi'i ta Dios bietë. Xue lo nisë. Gusú lo nisë.
then say they, * "God" came down entro en la agua. Pero el agua

Zunq' zalo' nisë guëdchi shte mietë. Por casë Dios nabe' a defender
Iba acabar H2O village of everybody. Because God who defended

la'a ra në' nizalo' nisë niyaloqué guëdchi rë'ë, rni' i ra bë.

us didn't give out iba acabar H2O the village say they.

* La Virgen

Gugue' ra bë. Gu ra bë ya güedo' cabë. Güedo' gurëta'a shë'.
Feron a ver saw they; the church was destroyed. Church. seacabó!

Guëroldë güedo' gurë. Chi'i la'a ra bë ladi güëdchi bia calo no'o
½ of church was lost. Then they at village went where was

tu bë nana cantad, ba. Ra bë ze nezë lldafu. Chi'i ra bë
a man (enchanter) ^(H) they went to STANA. Then they

cho'o lli'i ra bë do në'. Chi'i ca'a bë meli, do ^{that he would take as many - How much?} blac ca'a bë.
went to get (him)

Gu bë hue sudchi bë. Ra ma nacayú da. ⁽⁵⁾ Chi'i ra bë gulli'i
that he stop the water. ⁽⁶⁾ the animals doing damage then they got

ra bë, bë rë'ë. Chi'i, rni' ra bë, de que bë bëdchi ladi
they erim (thetone) then say people that he came in the
güëdchi. Balë quillu' tanto rë'ë, ta chi'i na'a guna reglë
village. "Si, p'agas so much. then I will fix it up -

con ra ma rë'ë. Na'a cha'a la' ⁷ nisë ta guna reglë.
with those animals. I will go in water to arrange it.

--A, rabë ra bë.
OK said they.

Chi'i rni' ra bë, chi'i bietë bë lo nisë. Chi'i be'edini
then, say people went in he the H2O. then he talked c
bë ma ta guetë la' ⁸ nisë. Bietëni bë con tu du'u. Bietë bë
animal down in water He entered c nose. he went
la' ⁹ nisë. Be'edini bë bë chi'i. Nabaro'o seze bë, rni' rabë
in H2O. + kept talked together, alrato guetë, ¹⁰ say people

Chi'i seni bë tu du'u. Chi'i na'a gueni ba du'u.
then. sebajo with rope. then "I will yiggle the rope. -

Chi'i guchi bëlá na'a. Chi'i bëni' i bëbë du'u. Chi'i be'edini
then youpl. jalán me! they moved the rope talked c
bëbë. Biubré bë anë sí, na'a bedini'a bë. Nabaro'osë, chi'i
each other. ^{bëchii}, negro, ahorasí, platique con Hace matito entonces,
vivë rën ldubi la' ¹¹ nisë. Be'e bë mal ra ma rë'ë naniú
fresh blood salio from H2O. did he had these animals. which they

mal güëdchi. Balë la'a bë nizalo ma güëdchi. Zë'ë rni' i ra bë
were absent to do to village. If it were for him the animals would that's say they
have finished it, di'chi. Bien, na ne'e ru di'cha'. off the village.

the word. Well is it that relate.

Su nizalo má güëdo', anë gualó ladi güëdchi. Be'e mal
Iba acabar the church. did bad
ra bë naquë ra bë ladi güëdchi. Ox, sudchi ra bë ne'e nabe'e
the people who are in town, no separa; this is what
ra bë. Ne'e nagualó di'qchi.
did they. It is what finished word.

Went over
May 15

Guëlda'a tu di'chë rë' nabien'a glo guni' tu bë golë'ë
I will tell (a word ~~first~~) I heard ante said a person old
lúa' Biéna' de que rüdi'i ra bë golë'ë de que shtë'ë nabre'e
tu me. I heard (that) said they old(men) one who brought
bëlda'a ladi shquëdchi në'. Na ne'e, rza, ra mbali; rié ra bë
river in our village is he fit, goes the mt. folk. goes they
guë'a viernë. Rié ra mbali! Za ra bë ladi guëdchi. Rni' ra bë
Cocón. go they ^{mt. people.} pass through town Say they
bre'e ra bë lo mbali! Ya bët guzi'u. Chief ~~was~~ bë ca'a ra bë
went to them to mt. folk. was the lightning.

nibaya'a ra bë. Chi'i na ne'e de que rcua'aquíe bë ladi
iba ser burla. ^{it was that accused he in} d'chë bien na ne'e Qué'a Viend
guëdchi në'. be'e ne'e rni' bë. Chi'i na ne'e, rié bë probë;
villagers own ^{said he that is (it) go he}
Bëre'e ra bën bichicá bën shtë'ë bë. Zia' cusë ^{prob.} bichicá ra bën.
nua'a bë be'lë. Zia' cusë nua'a bë bëzani bë guë'a. ^{go c he market}

Zia' bë pa shquëdchi bë. Za ra bë ladi guëdchi; bre'e lo bë.
Chi'i ze ~~bë~~ ^{bë} pochi'chi ~~te~~ ^{bë}, loc'e na bëin lo bëin.

~~Na'e~~ na chi'i gule'e bë bëlda'a. Chi'i bëcüe
ladi shquëdchi në'.

bë guëdo'; gurë guëdo'. Na ne'e rni' ra bë, la'a bë be'e ~~ne'e~~ ^{OK}
bëcüe bëin guëdo'!

Chi'i gule'e bë bëlda'a. Na bë be'lđë. Be'lđë nisë, be'lđë da'a,
^{saco} ^{He, snake}

be'lđë cuchi, be'lđë gullë; zia' clasë de be'lđë no'o? ^{hay,}

No' o bi'a la'a^w bëlda'a, rni' ra bë, la'aⁿ bëchë ~~gu~~ guëdo'.
 Hay nino

cha-mieté, (paro) God.

Chi'i, rni' ra bë, chit^r ta Dios^{gu} bietë, ~~gu~~ lo nisë.

Gusú lo nisë. Su Zu nizaló nisë guëdchi shtë mietë. Por casë^{la'a} Dios

nabe'e defender la'a^{ant} ra në' nizalóquë nisë (nizaloquë) guëdchi,
 (us)

rë'ë~~r~~ rni' ra bë. Gugue^{fucrona} ra bë. Gu ra bë^{vivien} ya guëdo' cabë.

Guëdo' guréta^{ash}~~ash~~. Guërodë^l guëdo' gurë. Chi'i la'a ra bë
 OK

ladi guëdchi bia^o caló no'o tu bë nana cantad, ba. Ra bë ze
 abundanc*(que)*
 nezë^{ntu} illa^{tu}. Chi'i ra bë^{ra bén} cho'o^{sh} Chi'i^{ta} ra bë^{do nél}. Chi'i^{ta} sala

bë^{meit}; do^{blac} ca'a bë. Ju bë^{ver} hue^{wield} sudchi^{bë}
 gun^{good} se ma parar
 Ra ma^{hué} nacayú da. Chi'i^{went} ra bë^{went} gulli'i^{to get} ra bë^{that person} bë rë'ë.

Chi'i, rni' ra bë, de que bén bëdchiñ ladi guëdchi.

Chi'i^{ra bén}: "rabé bén"

--"Balë quíllu" tanto rë'ë^{chi'i} nata guna reglë con

ra ma^{rw} rë'ë. Na'a cha'a la'a^{rw} nisë ta guna reglë.
 dwilgo.

-A, rabë ra bë.

Chi'i, rni' ra bë, chili^{de que} bietë bë^{lo} nisë.
 hué bén

~~be'endé~~
Chi'i be'edini bë ma ta guetë la'a nisë. Bietëní bë

con tu du'u. Bietë bë la'a nisë. be'edini bë chi'i, Nabaro'osë
hablaron together then. (un rato fuí
stet)
ezé bë, rni' ra bë, XXXXXXXXXX XXXXXXXXX Chi'i sení
bë tu du'u. Chi'i ma'a guéní ba' du'u (when I now type
chi'i, nabi'eben, - nabero'osé chize bén
- Na'a guéníba du'u, chili uchi Guála na'a.

Chi'i bení'i bëbë du'u. (Chi'i be'edini bëbë.)
chi'i bëbë (Salio)
Biubré bë "anë si, na'a bedení'a ^{le} ~~to~~ ^{na} man ré".
Nabaro'osé chi'i vivë rë ldubi la'a nisë. XXX Be'e bë
mal ra ma rë'ë naniú mal guëdchi. Balé la'a bë nixa nizaló
ma guëdchi. Zë'ë rni'i ra bë di'chi. ^{na} Bien, na ne'e rudi'cha'.

Su nizaló ma guëdo', ^{anë} gualó, ladi guëdchi ^{na} Be'e mal ^{na}
Por casé ^{na} lén ladi guëdchi ^{na} be'en mal, nabe'en mal,
^{na} bë naquë ra bë ladi guëdchi. Ox, sudchi ra bë, ne'e

na nabe'e ra bë. Ne'e nagualó di'chi.

agüéchi mierte
na ca ra bén
ladi'guëdchi

Tu bën guzi'u

Guëldaa tu diidchi rë' nabiéna' glo, gunin' bën golëë lua'.

Biéna' de quë rudii ra bën golëë de quë shtee nabree bëndaa ladi
du',
shquëdchi në'.

Na nee, rza ra mbalii; rie ra bën Guë'a Viernë. ~~Rie ra mbalii.~~

Chii ~~Rdeedé~~ caminaba piempre jan
Rza ra bën ladi guëdchi. Rnин' ra bën bree ra bën lo mbalii. ~~Mbalii~~
~~de que~~
~~asaltaros~~

rë' na bën guzi'u. Chieels bën rë' caa ra bën; nibeyaa ra bën.
~~danajela~~

Chii na nee, rnин' bën de quë rcuaquie bën ra bën ladi guëdchi ~~në'~~. ^{She du'}
~~calumnia~~

Na nee ~~bien~~ ^{Na nee} ~~biéna'~~ ^{biéna'} diidchi) bien na nee ba. — I don't vouch for it!

Chii ~~na nee~~ ^{béza} bën Guë'a Viernë. Chii bree ra bën; bichicá ^{asaltó} ra bën shtee bën. Zian cosë bichicá ra bën. Nuua bën proobé beelë.

Zian cosë nuua bën; bëzanjin bën guë'a. Zië bën pa shquëdchi bën.

Za ra bën ladi guëdchi; bree ^{ha bën} lo bën. Chii bëdchiichi bën, bree ra bën
lo bën. Na nee chii gulee bën bëndaa. / Chii bëdchiichi bën guëdo' ladi
^{pacó} shquëdchi ^{du'} ~~pë~~. Gurë guëdo'.

Na nee rnин' ra bën, laa bën been nee. Bëcuë bën guëdo'. Gulee
bën bëndaa. Na bën beeldë; beeldë nisë, beeldë daa, beeldë cuchi

rnin' rabén.

beeldē gullē; zian clasē de beeldē, neoz. Neen bi' ^{laan} bēndaa, ^{vino}

rnin' ra bén, laan guëdo'. Chii rnin' ra bén, ta Dios, shchan bieté; ^{hach} ^{bienete} ^(virgen)

bieté; guzuló nisë. Su niñaló nisë guëdchi shté ^{bén} bieté. Por casé

camdown fue a parar sinó iba destruir.

laa Dios nabeen defender laa raa. Taldé Dios nialoqué guëdchi, ^{raa} si no por (dia) se ibadeestrui,

P
Pee"

R *rnin' ra bén, Guguén ra bén. Chii gun ra bén, ya guëdo' cabé, guéroldé'*

fusona pedir.

partiendo.

guriédo' gurëtaashé'. Guéroldé guëdo' gurë. Chii laa ra bén ladi guëdchi bién

ca lo noon tu bén nana cantadé, Ra bén ze Shndaniu. Chii gunin' entde ellos

ra bén, chollii ra bén ^{dónie'} ^{to blao} caa bén. Gun bén huen ^{gué} sudchí bén gra

ra man nacayú dan. Chii güé ra bén; gullii ra bén bén rë'. Chii man +

ra bén bédchin ladi guëdchi, Chii rabé bén:

--Balé quillá tantu ^{pe!} nacádcha!

--rabé bén. --Chii gúna' reglë cun si me pagas

ra man rëe. Naa chaa laan nisë ta gúna' reglë.

--An. --rabé ra bén.

inset) ^{sí-} ante de cada chi bén laan nisë, gachillgá. Seguie bén chi nagiin

Chii rnin' ra bén, bieté bén; güé bén lo nisë. Chii rnin' ^{laan} ^{noon} ^{laa} ^{bén} ^{guchi bén;}

ra bén, güé ben ^{ta} ^{ta} gueté laan nisë. Bedanín bén man. Bieténín bén cun

(rest pg)

tu duu. Bietë bën laan nisë. Bedenin bën/ man.

Chii nabaroosë ze bën, rmin' ra bën. ~~Chii zenin bën~~ ^{Cien} tu duu.
 un rato
 (large)

—Chi naa guëniiba' duu, chii guchi gula' naa.

Chii bëniibë bën duu. Biubrë bën. Chii bree bën. Chii gunin' bën!

—Anë si, naa bedini'a man.

Nabaroosë ze bën. Chii bëchiin rënë rldubi, laan nisë. Been
 al rato. se fue. cuando esquemado ~~se ande~~ ^{taos} genteo

bën mal ra man rëë nanihún mal guëdchi. Baldë laa bën nizaló man
 no fura

guëdchi. Zëë rmin' ra bën diidchi; bién naa/ nee.

~~Na nee, nayadídena!~~ ^{Sun} ~~Sx~~ ^{Por} nizaló man guëdo'. Nee na ~~bién~~ ^{de} gualó ~~g~~
~~nice~~ ^{na ka}
~~ex~~ ^{na} man guëdo' ladi guëdchi por casë ra bën ladi guëdchi, [^] nabeen
~~shquëdchi~~ ^{et} Naquë ra bën ladi guëdchi. !Ojë, sudchi ra bën!
^{bënieti} ^{\barbaro-lagente} ^{Qué no se controla!}
^{calma.}
 Nee na nabeen ra bën. Nee na gualó diidchi.

Sept 30 '85
Modesto

Todos Santos

Ta na'a gudi' idcha' re'. Guënda'a tu di'ichi sht'e ra tegó.
I say this will I relate a word of the dead.

R Baldë lani sht'e tegolë. Shi nabe' eni bën tu tegó.
on fiesta de todos Santos How one did to a dead person.

con Chi'i tu bën no'on shmbali. Rabë shmbali bën lo bën:
a person had compadre Said his comp. to him.

--Gu rúnu' lani sht'e tegolë?
do yo observe fiesta de T.S.?

La'a shmbali bën rabë:
the compadre said.

--Runda' lani.
I do not observe the fiesta.

con Chi'ita'a rabë shmbali bën lo bën:
then said his comp. to him

interrog. --?Shicuen dë rúnu' lani?
How is it not you-do the fiesta?

--Runda' lani, rabë bën.
I do not. said he.

--Ni modë riandi ládcha' ri'e ra tegó?, rabë bën, nana cantu.
Can't be you don't believe come the dead? said the enchanted person.

Cantu na shmbali bën. Chi'i rabë bën:
Enchanted was his comp. then said he:

--Riandida' ládcha' ri'e ra tegó. inter. Shi ri'e ra tegó? rabë bën.
I don't believe the dead come How do they come? said he.

--Ri'e ga'tego chi ralde lani sht'e tegolë. Shi la'a tu'
come they when is done the fiesta T. S. (How is it) you so

rúndä' tu' lani sht'e tegolë?
don't observe the fiesta T. S.?

--Runda' lani, rabë bën.
I don't. said he.

--Na'a, sí, rabë shmbali bën; --Na'a rúna' lani.
I do! said his comp. I do the fiesta!

--Ah, rúnu' lani, rabë bën.
you do - he said

--Bai, na'a riandi ládcha' ri'e ra tegó chi pormaré dehi chi
yes & believe come the dead on first day when
ralde lani sht'e tegolë.
the fiesta is on.

Guló biera' bedili ta bén
golé' luá.

de que
ru'dilí
ra' bén
golé'c'

Rel d.

--Perë na'a riandida' ^v ládcha' ri'e ra tegó.
But I don't believe come the dead!

--Na'a riandi ^{as} ládcha' ri'e ra ^v tegó. rahi'bën.
I believe I come the dead!

--?Chu gunin' ta lo' ¹⁰ ri'e ra ^s tegó? ?Chu gun? rabë bën.
who said to you come the dead who saw said she.

--Na'a guna', rabë bën.
I saw, said she.)

--Gu cädchu' balës rnin'u? rabë bën.
do you want said he.

--Riandida' ládchu', rabë bën lo shmbali bën,-de que
you don't believe said he to his congo. that
ri'e ra tegó. Ri'e ra tegó, -rabë bën.
come the dead. come the dead said he

^{con} Chi'i rabë bën:

then said he

--Ya na, rabë bën, --Do gundiú' donë'. ^{you shall see}
"sale" said he ^{ans si er rierto}

Cantu: --Ya na, na'a guélda' lidchu' ^{L temp.} chi galde sht'e ^s tegolë.
"Sale" I will come (to) your when fiesta TS. is on.

Lo' be'en lo que nigunu' lidchu'. ^L Shidé guézobu' lo dchan,
you do what do you have your iqué place-you before image.
shidé guézobu' lo dchan? rabë bën.
what you put before the image said he.

--Ya na, rabë bën,
"sale" says he

Cantu: --Goldë nane, rabë bën.
^{luego} "en forces dupe" says he

Chi'i goldë sht'e tegolë; ^{shala's} ^{o. no} bëzo obë tu dachumë bësu'u
then on the fiesta of TS. ^{shala} put a bracket adobe

lo dchan. Bëzo' obë bën tu litrë nisë lo dchan. Bëzo' obë bën
before saint put they a little water before saint. put person
tu platë cuan lli illi lo dchan. Nane ^{on} primerë dchi sht'e tegolë.
a plate of chipil before saint | first day of T.S.

Ná me'et

Chi'i

--Anta'a gánu', rabë shmbali bën, --ta rnin'u riandida'
ahor will see you said compadre his payyon believe-not

ládchu' de que ri'e ra tegó. Ané do'o ta chadi'a lo', rabë bën.
you that come ~~the dead~~ late see I will take to you said he

Na li bën. Ziqué modë dchi'ibë tu table li bën. Lo table
his house as custom was a board in house on board

rë'e no'on ra bën guia'. Guia' lo table. Chi'i rabë bën:
that were people high high on board than said person

—Asta rë'
To here

—Chu niN'a lo' ta riandida' ládchu'.
te' elev' ati so that you don't believe?

Chi'i bëga'a orë las doce garoldë dchi; chi'i rabë bën:
then was hour 12 ocl. middle of day then said he

—Ta rnin'u riandida' ládchu' ri'e shtadu'. Guti shtadu'.
as you say you don't believe come father died father your

Chi bëga'a orë ta ra tegó bëdchín; chi bëdchín tegó. ^{Chu}
when arrived hour (for) dead to appear then came they. ^{cuando se hablo}

gubi'a tegó? Tu dchumë bësu'u zobë lo dchan con tu litrë nise'
saw (the) dead a basket adobe was before saint ^{con} a liter of H₂O

zobë lo dchan; ne'e na mescaliz Ni zobë lo dchan. Bëzobë bën tu
placed before saint that was mescaliz it was before saint placed he a

platë cuan illi illi lo dchan. Na ne'e, chi'i guchi shmbali bën lo bën:
plate (of) chipil before saint said compadre his to him

—Ané ta gubi'a ichu de quë cre lo dchan. ?Gu rumbéu?
fíjate who stands before saint? do you know him?

—Shtada! ne'e, rabë bën. Rabë bën.
my father that one said he.

—Gunu' ta rnin'u riandida' ládchu' de quë ri'e shtadu',
now you (are) say you that don't believe come your father.

rabë bën, —Anëta'a, ?chu dequë ta?
said he who is that one anyway?

—Shtadë shtada!, rabë bën.
my father said he

—?chu dequë ta?
¿Quién es?

Chadi'a lo'
Ivanette
Todos Santos

Chadi'a lo'
Tunir hu'

Relax:

Chadi'a lo'
¿Quién es?

rnin'u

wanted to but ..

Chi'i, niquë ca'a bën? Ya be'en bën lo qué be'en bën.
what could he do? he had done what he did!

--Glli ganu', rabë bën. --Gurán ganu', perë glli
tomorrow will see said he ahora viste but tomorrow
cha'a ni'a lo' laquë rbi'a ra tegó, laquë rbi'a ra tegó, rabë bën.
I will see where go the dead. where go the dead. said he.
--ta ganu' shi nizé shtadu', ta ganu' shi clasë zia shtadu',
will see you how goes your father will see what sort goes your father.
rabë bën.
said he.

Chi'i naneshë', brague elë las doce rropë dchi sht'e
entonces next day 12 o'clock 2nd day of TS.

tegals, // chi'i zení bën laquë rac junts ra tegó. Gra bën.
Took he him where was gathering of dead. all people.

No'on tegó zieni quë guetshti. zieni ra nashi sht'e bën
Some dead carried bread. some carried fruit of people
naguzobë lo shchan bën. Gra bien hecha, ra naguzobë lo shchan
who put(it) before saints all was well those who put before saint
bën dchi ibë nitë; dchi ibë mo oyán bën.
bare hands over their shoulders.

~~Nane~~ Chi'i gën bën Chi'i breca shtadë bën; tegó breca.
~~lascaro~~ saw he salio father his dead salio

Conn Chi'i rabë shmbali bën lo bën:
said comp. his to him.

--? Chu dequë zi'e rëquë?
who comes there?

Conn Chi'i gubi'a bën shtadë bën; ne zie re'ë. Taquë nga arrlo
then sees the father his he comes there. Cargando (bent over)

shtadë bën tu döhumë bësu'u, tu döhumë bësu'u nu'a a shtadë bën.
father his a basket of adobe a basket adobe bore father his

Conn Chi'i ya shanë's bën nobë tu platë cuan illi illi lo na'a.
little mother was a plate of chispil in her hand!

Ya ou tu litrë nisë nguëdchi llan bën.
was a liter of she mother his
water begged

S: Rel Cl: o - v - s

Chi^gi, ?shi gun^v bën? Ro^v bën. Ro^v bën. ?Shi gun^v bën?
what could he do? cried he, cried he. what to do?

Ya be'en bën lo qu'e nabe'en bën nagoldë lani; naraldë lani
Had done what he did when was fiesta when was confesta
sht^e tegolë. Ne^e naraldë lani sht^e tegolë.

of T.S. that one-he (at time) of T.S.
Ra^e gualó di ichi sht^e ra tegó nabedi'icha'.
This here finished word about the dead that I said.

O: N^o, bel^g

Todos Santos

Ta na'a gudi' idcha' rë'. Guënda'a tu di' idchi shte'e ra tegó.
 I will say-I this will tell-I a word about the dead.

R

Raldë lani shte'e tegolë. Shi nabe'ení bën tu tegó.
 There was fiesta of Todos Santos How one did-to person a leadone.

Chi'i tu bën no'on shimali. Rabë shmbali bën lo bën:
 a person had compadre Said compadre his to him:

--Gu, rúnu' lani shte'e tegolë?
 do you the fiesta, T. S.

La'a shmbali bën rabë:
 the compadre his said:

--Rúnda' lani.
 do-not fiesta

Chi'ita'a rabë shmbali bën lo bën:
 then said compadre his to him

--?Shicuén dë rúnu' lani?
 why not do-you fiesta?

--Rúnda' lani, rabë bën.
 do-not fiesta said he

--Ni modë riandi ladchu' ri'e ra tegó? rabë bën nana cantu.
 can it be believe-not you come the dead & said he one bewitched one
 to him

Cantu na shimali bën. Chi'i rabë bën:
 Enchanted was compadre his then said he:

--Riandida' ladcha' ri'e ra tegó? Shi ri'e ra tegó? rabë bën.
 believe-not & come the dead How come the dead said he

--Ri'e ^{la'} tegó chi raldë lani shte'e tegolë. Shi la'a tu'
 come the dead when is fiesta Todos Santos How is it you (pe)

rúnda' tu' lani shte'e tegolë?
 do-not you the fiesta ALL SAINTS?

--Rúnda'a lani, rabë bën.
 do-not-I fiesta said he

--Na'a, si, rabë shmbali bën; --Na'a rúna' lani.
 & yes, said compadre his do-I fiesta

--A' rúnu' lani, rabë bën.
 OK, you-do fiesta say he

--Bai, na'a riandi ladcha' ri'e ra tegó chi pormerë dchi chi
 & believe-& came the dead when 1st day when

raldë lani shte'e tegolë.
 is fiesta ALL SAINTS.

--Perë na'a riandida' ⁴ lādcha' ri'e ra tegó.
but I believe-not-I come the dead.

--Na'a riandi lādcha' ri'e ra tegó, rabé bēn.
I believe I come the dead.

--?Chu gunin' ta lo' ⁴ ri'e ra tegó? ?Chu gun? rabé bēn.
who said to you come the dead who saw said he

--Na'a guna', rabé bēn.
I saw-I said he

--Gu cādchu' balé ⁴ rnin'u? rabé bēn.
Inter? want you if say-you pay he

--Riandida' lādchu', rabé bēn lo shmbali bēn,-de quē
-believe-not-I say he to congraduate his - that
ri'e ra tegó. ^H Ri'e ra tegó, rabé bēn.
come the dead / come the dead say he

Chi'i rabé bēn:
then say he

--Ya na, rabé bēn, --Do gundiū' donē'.
OK, says he Let's see if it is so.

--Ya na, na'a guielda' lidchu' chi galde sht'e' e tegolē.
OK, I will come-I your house when is ALL SAINTS.

Lo' be'en lo quē nigunu' lidchu'. Shidé guézobu' lo dchan,
You do what you do your house what you place before image
shidé guézobu' lo dchan, rabé bēn.
what place you before image says he

--Ya na, rabé bēn,
OK, says he

--Goldē nane, rabé bēn.
"all right", says he

Chi'i goldē sht'e' e tegolē, ^{rahé' lab'}
^{there was ALL SAINTS} bēn bēzo' obē tu dchumē bēsu'u
that one put a bucket adobe

lo dchan. Bēzo' obē bēn tu litrē nisē lo dchan. Bēzo' obē bēn
before image put he a liter ^{H2O} before image put he
tu platē cuan lli'illi lo dchan. Name primerē dchi sht'e' e tegolē.
a plate "chipil" before image was it ^{sat} day of ALL SAINTS

Na
me

Chi'i

--Anta'a gánu', rabë shmbali bën, --ta rnin^{hu'} riandida'
will-see you say comadre his ray-you believe-not
ládchu' de quë ri'e ra tegó. Anë do'o ta chami'a lo'^u, rabë bën.
you that come the dead

Na li bën. Ziquë modë dchi'ibë tu table^u li bën. Lo table^u
is-his-house as-usual was a board house his on board
rë'ë no'on ra bën guia', Guia' lo table^u. Chi'i rabë bën:
that were pl. people up high high on board then says he

--Asta rë'
to here

Chu niñ'a lo'^u ta riandida' ládchu'.
take-I you because believe-not you.

Chi'i bëga'a orë las doce garoldë dchi; chi'i rabë bën:
then arrived 12:30 (noon) says he

--Ta rnin^{hu'} riandida' ládchu' ri'e shtádu'. Guti shtádu'.
say-you believe-not you comes father-yours died father yours.

Chi bëga'a orë ta ra tegó bëdchín; chi bëdchín tegó. ?Chi
when came time the dead arrived when arrived dead. when
gubi'a tegó^t Au dchumë bësu'u zobë lo dchan con tu litrë nisë
saw dead a basket adobe set before image with a liter water
lo
zobë^u dchan; ne'e na mescali. Ni zobë lo dchan. Bëzobë bën tu
was before the saint. that was meccal set before image. set he a

platë cuan lli'illi lo dchan. Na ne'e, chi'i guchi shmbali bën lo bën:
plate (of chipil before image) then said comadre his to him:

--Anë ta gubi'a ?chu de quë cre lo dchan? ?Gu rumbëu'?
Look! Chu', who is standing before image? Know you?

--Shtáda' ne'e, rabë bën/ rabë bën.
my-father he said he says he.

--Gúnu' ta rnin^{hu'} riandida' ládchu' de quë ri'e shtádu',
law-you say-you believe-not you that comes father yours.

rabë bën, --Anëta'a, ?chu dequë ta'?
says he who is that one

--Shtadë shtada', rabë bën.
father father-mine says he

- ? Chu dequë ta'?
who is that one?

Chi'i niquë ca'a bën? Ya be'en bën lo quë be'en bën.
"if he only could..." did he what did he.

--Glli ganu', rabë bën. --Gurán gúnu', perë glli
tomorrow will see you says he Ahora saw you but tomorrow

cha'a ni'a lo' laquë rbi'a ra tegó, laquë rbi'a ra tegó, rabë bën.
will take you where go the dead where go the dead says he

--ta ganu' shi nizie shtadu', ta ganu' shi clasë zia shtadu',
will see you how goes father-yours see you what sort of goes father-yours
way.

rabë bën.
says he

Chi'i naneshë', brague'elë las doce rropë dchi shte'e
then next day 12:00 2nd day of Todos

tegulë, chi'i zení bën bën laquë rac juntë ra tegó. Gra bën.
Santos took he him where was meeting the dead, all they

No'on tegó zieni quë guetshti; ziení ra nashi shte'e bën
some dead carried bread carried fruit of people.

naguzobë lo shchan bën. Gra bien hechë, ra naguzobë lo shchan
that put before image of his all was neat those things before image
put bën dchi'ibë nitë; dchi'ibë sho'oyan bën.
of one was on cane was-on shoulder his

?Nane' le chi gun bën? Chi brecá shtadë bën; tegó brecá.
when saw he then appeared father his deal appeared

EEKA Chi'i rabë shmbali bën lo bën:
said comadre his tokens:

--?Chu dequë zi'e rëquë?
who is the one there?

Chi'i gubi'a bën shtadë bën ne'e zi'e rë'ë. Taquë nga'arrlo
then saw he father his he comes there carrying over
shtadë bën tu dchumë bësu'u, tu dchumë bësu'u nua'a shtadë bën.
father his a basket adobe. a basket adobe carries father his

Chi'i ya shanë'ë bën sobë tu platë cuan lli'illi lo na'a.
little mother his had a plate slipped in her hand.

Ya cu tu litrë nisë nguëdchi llan bën.
was a liter water she mother his
hugged

Chi'i, ?shi gun bën? Ro'än bën. Ro'än bën. ?Shi gun^g bën?
what could he do? cried he cried he what could he do?

Ya be'en bën lo que nabe'en bën nagoldë lani; ~~nakea~~ naraldë lani
did he what he-did when the fiestawas, was on fiesta

shte'e ~~tegixix~~ tegolë. Ne'ⁿe naraldë lani shte'e tegolë.
Todos Santos this ^(was) when was fiesta Todos Santos.

Rë'ë gualó di'ichi shte ra tegó nabedi'icha'.
There ends word about the dead, which I have spoken.

There ends word about the dead, which I have spoken.

Tu bën nädë been lani shtë tegó le'

El que no cumplió la fiesta de Todos Santos

Ta na'a gudi ideha' rël Guënda'a tu di idchi shtë'e ra tégo.

Shini ralde lani shtë tégo. (cun shi)

Ralde lani shtë'e tégo. (nabe eni bën tu tégo) Chi'i tu bën
hab

no/on shmbali. Rabë shmbali bën lo bën:

--Gu runu' lani shtë'e tégo?

La'a shmbali bën rabë:

--Rúnda' lani.

Chi ita'a rabë shmbali bën lo bën:

--?Shicuén dë runu' lani?

--Rúnda' lani --rabë bën.

--?Ni modë riandida' ládchu' ri'e ra tégo? --rabë shmbali bën

lo bën nana cantu. ( ) Cantu na shmbali bën. Chi'i rabë bën:

--Riandida' ládcha' ri'e ra tegó. ?Shi ri'e ra tégo? --rabë bën.

--Ri'e lá' tégo chi ralde lani shtë'e tegole. ?Shi lá'a tu'

rúnda' tu' lani shtë'e tégo?

Chu.

--Rúnda'a lani --rabë bën.

--Na'a, sí, --rabë shmbali bën --Na'a rúna' lani.

--An, runu' lani --rabë bën.

--Bai, na'a riandí ládcha' ri'e ra tegó chi pormerë dchi chi
ralde lani shtë'e tégo.

ralde lani shtë'e tégo.

--Perë na'a riandida' lādcha' ri'e ra tēgó. ^{hab} ^{hab} ^{Ch'i} Sini gunin' aña lani? gusa' lani?

~~--Na'a riandida' lādcha' ri'e ra tēgó~~ ^{hab} ^{hab} ^{Ch'i} ~~rabë bën, lo shmbali bën:~~ ^{hab} ^{hab} ^{na bën?}

--? Chu gunin' ta lo' ^{pet} ri'e ra tēgó? ? Chu gunin' --rabë bën.

^{hab} ^{llegan} ^{Qué} ^{pet} ^{hab} ~~? Gu cādchu' ^{baf} ^{llegan' hu'} --rabë bën.~~

^{pet} ^{hab} ^{deyonguere.} ^{hab} ^{hab}

--Riandida' lādcha' -rabë bën lo shmbali bën--, de quë ri'e ^{hab}

ra tēgó.

~~--Ra'e ra tēgó~~ ^{Ch'i} ~~--rabë bën~~ ^{hab}

Chi i rabë bën:

^{hab}

--Ya na -rabë bën--, do gundi' ~~dony~~ ^{aver si ee time} dōri'.

^{estabilier} ^{hab}

~~do gundi' ^{dony} aver si ee time~~

^{dōri'}

--Ya na, na'a guifelda' lādchu' ^{fut} chi galde shtet'e tēgolë. Lo'

^{fut} ^{be'en} ^{lo quë} ^{nigunu'} ^{lādchu'.} Shidé guézóbu' ^{shchánu'} lo ~~dehan~~ ^{que chaa} ^{prodras} - ^{que casa.}

^{fut} ~~guézóbu' ^{la dehan}~~ --rabë bën.

--Ya na, --rabë bën.

^{hab}

~~Chi i goldë nane~~ ^{hab} ^{asi pnes.} ^{hab} ^{/orientones.}

~~Chi i goldë shtet'e tēgolësh'~~ ^{hab} ^{la'a bën bëzo'obë tu dchumë bësu'u}

^{pet} ^{lo dchan.} Bëzo'obë bën tu litrë nisë lo dchan. ^{cun} ^{Bëzo'obë bën tu}

^{pet} ^{platë cuan' illi illi} lo dchan. Na ne'e primerë dchi shtet'e tegolë.

(Ch'i)

Chii

--Anta'a gánu' -rabë kí shmbali bën --, ta rnínhu' riandida'
ahorasi fut hab hab

ládchu' de quë ri'e ra tégó. An do o ta chani' & lo'q --rabë bën nana's
hab go ahoras varcas var avar. cantu.

Ne 14 bën. Ziquis mede achi' ibë tu tablu li bën. Lo tablu
hecha sucasa.

rë'ë ~~ra~~ ra bën guia'. Guia' lo tablu. Chi'i rabë bën:
hab

Asta rë'; chuni' & lo'q ta riandida' ládchu'.
desde aquí eastaré contigo. hab

Chi'i bëga'a orë las docé guéroldë achi; chi'i rabë bën nana' cantu.
pst hab lo shmbali.

Ta rnínhu' riandida' ládchu' ri'e shtádu'. Quti shtádu'.

Chi bëga'a orë, ra tegó bëdchín. Chi bëdchín tegó, Chi' gubi'a
lo dchan, pst jst jst jst
tegó tu dchumë bësu'a zobë lo dchan cón tu litrë niss zobë lo dchan.
(was)

Ne'e na mescalí ~~na~~ zobë lo dchan. cur
Bëzobë bën tu platë cuan' illi illi
lo dchan.

Na ne'e, chi'i guchi ~~shmbali~~ shmbali bën lo bën:
pst

An ta gubi'a ?Chu de quë cre lo dchan? ?Gu rumbëu' nee?
imp. hab

Chi'i rabë bën:
hab

Shtáda' ne'e.

Gunu' ta rnínhu' riandida' ládchu' de quë ri'e shtádu'
pst hab hab hab

rabë bën-- anëta'a ?chu de quë ta'? z'anín shtádu'.
hab nee who comes è tu padre?

Shtadë, shtáda' --rabë bën. (abuelito)
hab

?Chu de quë ta'? ↗

--Anta'a gánu' -rabë ~~shmbali~~^{Lo bén} bén, ta rnínhu' riandida'

ládchu' de quë ri'e ra tegó. An do'o ta chani'a lo'o --rabë bén.

Nína Cantu,
~~Ne'ne'e?~~ ~~Zu que~~ dchi'ibë^{ta} tu tablu li bén. Lo tablu
 Guapi
 rë'ë ~~ra~~ ra bén guia'. ~~Chi'i~~ Chi'i rabë bén:

--Asta rë'; chuni'a lo'o ta riandida' ládchu'.

Chi'i bëga'a orë las doce guéroldë dchi; chi'i rabë bén^{nína Cantu}

--Ta rnínhu' riandida' ládchu' ri'e shtádu'. Guti shtádu'.

Chi bëga'a orë, ra tegó bëdchín. Chi bëdchín tegó. Chi gubi'a
~~Lo dchan~~

tegó tu dchumë bësu'^u zobë lo dchan con tu litrë nisë zobë lo dchan.
^{Con}

Ne'e^{na} mescal^o ~~zobë~~ lo dchan. Bëzobë bén tu platë cuan lli'illi

lo dchan.

Na ne'e, chi'i guchi ~~shmbali~~ bén lo bén:

--An ta gubi'a ?Chu de quë cre lo dchan? ?Gu rúmbëu'?

Chi'i rabë bén:

--Shtáda' ne'eⁿ

--Gúnu' ta rnínhu' riandida' ládchu' de quë ri'e shtádu'

--rabë bén-- anëta'a ?chu de quë ta'? Sienin Shtáda'

--Shtadë, shtáda' --rabë bén.

--? ~~Shmbali~~

na

Chi'i ?niquë ca'a bën? Ya be'en bën lo quë be'en bën.

guran gunu ~~Pere~~ -Gilli gánu' --rabë bën--, ~~shí~~ ~~shí~~ ~~shí~~ cha'a ni'a
lo'o laquë rbi'a ra tegó, ~~shí~~ ~~shí~~ ~~shí~~ --rabë bën-- ta gánu'
shi nizié shtadu'; ^{Cun} ^{Shtadé} ~~ta~~ gánu' shi clasë zia shtadu' --rabë bën.

Chi'i nané'eshë', brague'lë las doce rropë dchi shte'e tegolë,
^{Shmali' bën}
chi'i zení bën ~~shí~~ laquë rac juntë ra tegó. Gra ~~men~~ ^{Tegó} No'on tegó
~~shí~~ zieniquë guetështi; ziení ra nashi shte'e ~~shí~~ naguzobë lo shchan
~~shí~~. Gra ~~shí~~, ra naguzobë lo shchan ~~shí~~ dchi'ibë nitë;
dchi'ibë sho'oyan ^{Tegó}

Na ne'e, chi gun bën, chi ~~brecá~~ shtadë bën; tegó brecá.

Chi'i rabë shmbali bën lo bën:

--?Chu de quë zi'e rëquë!?

Chi'i gubi'a bën shtadë bën; ne'eⁿ ziení ^{tu dchumë bësu'}, ta quë nga'arrlo
shtadë bën tu dchumë bësu'u, ~~tu dchumë bësu'u na la shtadë bën~~.
^{Con} ~~shí~~ shanë'ë bën zobë tu platë cuan lli'illi lo na'an. ~~shí~~ cun
tu litrë nisë niguëdchi llan bën.

Chi'i, ?shi gun bën? Ron' bën. ~~shí~~. ?Shi gun bën?

Ya be'en bën lo quë nabe'en bën nagoldë lani, ~~shí~~ ^{por que siendí la ra bén} shte'e
tegolë. Ne'eⁿ ^{run ra bén} lani shte'e tegolë. Rë'ë gualó di'idchi shte'e
ra tegó nabedi'idcha'.

even if he wanted to
do

Chi'i ?niquë ca'a bën? Ya be'en bën lo quë be'en bën.
— Gurén gánu' peré ^{na} _{pst}
Aglli gánu' --rabë bën--, gurán gánu' peré ^{na} _{fut} chate ni'a
^{fut} _{hab} ^{fut} _{fut} fut-go to see
lo' laquë rbi'a ra tegó, laquë ^{hab} _{hab} --rabë bën-- ta gánu'
^{hab} _{hab} ^{fut} _{fut}
shi nizié shtadé'; ^{cum} gánu' shi clasë zia shtadé' --rabë bën.
^{fut}

Chi'i nane'shë', brague'lë las docé rropë dchi shte'e tegolë,
chi'i zeni bën bën laquë rac juntë ra tegó. Gra bën. Ne'en tegó
^{shmbali}
zieniquë guetështi; zieni ra nashi shte'e bën naguzobë lo shchan
bën. Gra bien ~~hechó~~ ^{tegó} ra naguzobë lo shchan bën dchi'ibë nitë;
dchi'ibë ^{ll} ^{sho oyán bën} tegó.
^{Shoulder}

Na ne'e, chi gun bën, chi ^{pst} breca' shtadé bën; tegó breca'.
Chi'i rabë shmbali bën lo bën:
^{hab}

—?Chu de quë zi'e, rëquë? ^{who is that coming?}
^{coming in site}

Chi'i gubi'a bën shtadé bën; ne'e zieni ⁿ _{tu dehumë bësuu}, ta quë nga arrlo
^{pst}

shtadé bën tu dehumë bësuu ^{tu dehumë bësuu u nua'a shtadé bën.}
^{Cum llanëe} carried

Chi'i ya shanëe's bën ^{zobë} tu platë cuan' lli illi lo na'an. ^{cur}

tu litrë nisë niguëdchi llan bën.

Chi'i, ?shi gun bën? Ron' bën. Re'n bën. ?Shi gun bën?
^{fact} ^{hab} ^{shtee tegolë}, ^{fut}
Ya be'en bën lo quë nabe'en bën nagoldë lani, ^{maraldë lani shtee}
^{pot} ^{je mun ha bën} ^{perquë riandé la'a ha bën ri'e ra tegó.}
tegolë. Ne'e ^{maraldë} lani shtee tegolë, Rë'e gualó di idchi shtee
^{pet}
ra tegó nabedi idcha'.
^{fact}

El que no cumplió la fiesta de Todos Santos

Ta na/a ~~għall-ixxha~~. Guënda/a tu di idchi shtet/e ra tegó.

Con

— Shin¹ Raldë lani shtet/e tegolë. Shi nabe/eni bën tu tegó. ~~Minn~~ tu bën nofon shmbali. Rabë shmbali bën lo bën:

--Gu rúnu' lani shtet/e tegolë?

La/a shmbali bën rabë:

--Rúnda' lani.

Chi ita/a rabë shmbali bën lo bën:

--? Shicuén dë rúnu' lani?

--Rúnda' lani --rabë bën.

--? Ni modë riandida' ládchu' ri'ā ra tegó? --rabë shmbali bën lo bën nana cantu. ~~Cantu na shmbali bën~~. Chi i rabë bën:

--Riandida' ládcha' ri'e ra tegó. ?Shi ri'e ra tegó? --rabë bën.

--Ri'e la' tegó chi raldë lani shtet/e tegolë. ?Shi la/a tu' rúnda' tu' lani shtet/e tegolë?

^{Chu} — Rúnda/a lani --rabë bën.

--Na/a, sí, --rabë ~~BB~~ shmbali bën --Na/a rúna' lani.

--An, rúnu' lani --rabë bën.

^{Julio} — Bai, na/a riandí ládcha' ri'e ra tegó chi pormerē dchi chi raldë lani shtet/e tegolë.

Shi guni'a Lani guna Lani:
--Perë na'a riandida' lādcha' ri'e ra tegó.

--~~Na'a riandida' lādcha' ri'e ra tegó~~ Chi'i rabë bën. Lo llémali'bën.

--?Chu gunin' ta lo'o ri'e ra tegó? ?Chu gun? --rabë bën.

--Na'a guna' --rabë bën--, ?Gu cādchu' balë rnínhu' ~~rabë bën~~.

--Riandida' lādcha' -rabë bën lo shmbali bën--, de quë ri'e
ra tegó.

~~--Ri'e na tegó --nabe bën.~~

Chi'i rabë bën:

--Ya na --rabë bën--, do gundiú' dónë'.

--Ya na, na'a guíelda' lídchu' chi galde shté'e tegolë. Lo'o
be'en lo quë nigunu' lídchu'. Shidé guézóbu' lo ~~dchan; shidé~~
~~guézóbu' /dchan~~ ^{Shchanu} --rabë bën.

--Ya na, --rabë bën.

--Goldë nane ~~--nabe bën~~.

Chi'i goldë shté'e tegolëshë' la'a bën bëzo'obë tu dchumë bësu'u
lo dchan. Bëzo'obë bën tu litrë nisë lo dchan. ^{Con} Bëzo'obë bën tu
platë cuan lli'illi lo dchan. Na ne'e primerë dchi shté'e tegolë.

Chi'i

Santa Inez Yatzechi
Snake story. Text 3; first part of side 2

Guëlda'a tu di'chi rë'ë nabienä' glo guni' tu bë góle'ë
I will tell a word this what-I-heard antes said a person old.

Iua. Bienä' de que rüdi'i ra bë golë de que shte' nabre'e
to me. I heard that said they old that said

bëlda'a ladi shquëdchi në'. Na ne'e, rza ra mbali; rié ra bë
river in village ours (excl) once traveled the mt. people go they

*mbali tare na
maise zine?* guë'a viernë. Rié ra mbali. Za ra bë ladi guëdchi. Rni' ra bë
(to) market go mt. people. Go they in town. Say people

bre'e ra bë lo mbali. Na bë guzi'u. Chie'eta bë ca'a ra bë
(that) came out they to mt. was he rayo wife his took they
(townpeople) person "lightning"

nibaya'a ra bë. Chi'i na ne'e de que rcua'aquie bë ladi
they raped (her) then he accuses in
(then)

guëdchi në'; be'e ne'e, rni'i bë: Chi'i na ne'e, rié bë ~~prostitute~~ ^{gusi'a viernë;}
villages own. Did he, said he: then go to ^{ch'i u. na në} Ocotlan.
(They say)

nua'a bë be'lë. Zia' cusë nua'a bë bëzani bë guë'a.
carried he meat many carried he ^{but with} he had (from) market. ^{carried}

Zie bë pa shquëdchi bë. Za ra bë ladi guëdchi; bre'e lo bë.
He goes to village his Go they from town; accost him
Chi'i ze bë rdchi'chi ta bë
Then go he - gets angry.

Ne'e na chi'i goldë la'a bë gule'e bë bëlda'a. Chi'i bëcuet
then he produced the river. Then destroyed

bë guëdo'. gurë guëdo'. Na ne'e rni' ra bë, la'a bë be'e ne'e.
the Church fell down church Say they he did

Chi'i gule'e bë bëlda'a. Na bë be'lë. Be'lë nisë, be'lë da'a,
^{produced he river} is the snake. Snake water, snake petate
^{made it appear}

be'lë cuchi, be'lë gullë; zia' clasë de be'lë no'o.
Snake pig snake needle many classes snakes there were

No'o bi'a la'a bëlda'a, rni' ra bë, la'a bëpué ^{gute} guëdo'.
Was river say they ~~water~~ destroyed church.

Chi'i, rni' ra bë, chi'i ta Dios bietë. Huë lo nisë.
then, say they, "God came down" Entered the water,
(means Virgen)

Gusú lo nisë. Zu nizaló nisë guëdchi shtë mietë. Por casë Dios
Stopped water. would have done away with water village of all God

nabe'e defender la'a ra në' nizalóquë nisë niyaloquë guëdchi
who defended us iba acabar oq'a, village

rë'ë, rni' ra bë. Gugué ra bë. Gu ra bë ya guëdo' cabë.
this say they. Went to see they. saw they Church was destroyed.

Guëdo' gurëta'ashë. Guërodë guëdo' gurë. Chi'i la'a ra bë
church was agile - $\frac{1}{2}$ church fell - Then they

ladi guëdchi bia calo no'o tu bë nana cantad, ba. Ra bë ze
of town went where was one person one-who-was bewitched. They go

nezë lldafiu. Chi'i ra bë cho'o illi'i ra bë do në'. Chi'i ca'a
to STA, ANA. they go to get they — How much money

bë meli; do blac ca'a bë. Ju bë hue ⁶ sudchi bë.
would be take → that he stop the water (from ruining things)

Ra ma nacayú da. Chi'i ra bë gulli'i ra bë bë rë'ë.
the animal what does the they ~~got~~ they man this.
damage.

Chi'i, rni' ra bë, de que bë bëdchi ladi guëdchi.
say they person arrived in town.

--Balë quíllu' tanto rë'ë ta chi'i na'a guna reglë con
If ^(if) pay you so much then I will arrange with

ra ma rë'ë. Na'a cha'a lab nisë ta guna reglë.
the animals these I will go in water to arrange (it)

—A, rabë ra bë.
"OK," said they

Chi'i, rni' ra bë, chi'i bietë bë lo nisë.
say they then went in the water.

Chi'i be'edini ' bë ma ta guetë la' nisë. Bietëni bë
 They talked ^{with} together below in H₂O. He went in with
 con tu du'u. Bietë bë la' nisë. be'edini bë chi'i. Nabaro'o
 a rope went in he in water they talked ^{El que salio}
 sezé bë, rni' ra bë, ~~XXXXXXXXXXXXXX~~ Chi'i seni
 bë tu du'u. Chi'i ^{he took a}
~~the~~ rope
 --Na'a gueniba du'u, chi'i uchi bëla' na'a.
 I still move rope then you(pl) pull me.

Chi'i bëni'i bëbë du'u. Chi'i be'edini bëbë.
 they jiggled rope. they conversed.

Biubré bë "anë si, na'a bedini'a bë"
 Came back he, Ahora si I talked with(him)

Nabaro'osë chi'i vivë rë ldubi la' nisë. ~~XXXX~~ Be'e bë
 In a short time fresh blood came up out of ^{water} did he
 mal ra ma rë'ë naniú mal guëdchi. Balë la'a bë ~~nix~~ nizaló
 bad the animals, that about to be done. If it weren't for him
^(S: take = sacristy) to the town. ^(read Isidra-Santos)
 ma guëdchi. Zë'ë rni'i ra bë di'chi. Bien, na ne'e rudi'cha'.
 the animal would have this say they word. OK, ^{that's} ~~entonces~~ I ~~sabre~~,
 done away with the town!

Su ^{stopped} nizaló ^{almost destroyed} ma guëdo', anë gualó ladi guëdchi. Be'e mal ra
 the animal almost destroyed ^{did bad} completely the church.

bë naquë ra bë ladi guëdchi. Ox, sudchi ra bë ne'e
 the people ones in town calmed ^{that}

nabe'e ra bë. Ne'e nagualó di'chi.
 which was done it finished word
 by the people

Pronouns

1 na'a -a'

2 do'o -u'

3 la'a -ne (he) (she) ma animal

-bi' (person)

-dcha (god)

-në (it)

Sg

la'a në' (few) la'a në's many

Pl

lala ra'a us (also la'a du')

lala tu' you (few) lala të's you (many)

la'a ra + above forms of 3.

Tense prefixes

Primary

Secondary (desplazamiento)

Pres. r-

Pret. bié-gu-

Fut. güé-19-

Durativo (progress) ca-ze-

Ireal ri- nia-

Pl. enjper. uchi + verb form

Guay nina' gadchi legun

Tu bëniguii la Juan. Ze bëniguii; zecaa bëniguii za.

Gulunuezë shnitë bëniguii laa bëniguii. Rabë shnitë bëniguii;

gucaa za. Għeno, chii laa bëniguii zecas za diendë.

Chii breca' bëniguii laqu' caguitë ra bën dadu. Rabë bën
lo bëniguii:

—Gudá guëdchitë ra'.

Chii rabë bëniguii:

—Za chacaa —rabë bëniguii. Chii,

—Gudataa quítu' —rabë bën.

Náda' bëniguii quitë bëniguii. Chii rabë bën lo bëniguii:

—Gudá guëdchitë ra'.

Chii rabë bëniguii:

—?Blagá guëdoħtë ra'?

Guzuló bën caguitë bën dadu. Caguitë ra bën dadu oun
bëniguii. Guzuló bëniguii; cayún bëniguii gan. Bëdse bën
lugar cayún bëniguii gan. Bëniguii cayún gan.

Goldë chii laa bëniguii canitë. Canitë bëniguii.

Gra shmeli bën nicayún bëniguii gan biubrë, hashta meli

nibëdee shnitë bëniguii nizecaa bëniguii za, bënité bëniguii.

--Shnita' sí dchábëquë na shnita'^f --rabë bëniguii lo bën. --Antaa cagree meli chacaa za, rabë bëniguii — ^N
fnaa guëtua' naa. —rabë bëniguii.

Chii rabë bën lo bëniguii:

--?Blaollë coo lo'?

--Tantu rë'^f —rabë bëniguii lo bën.

--Guiená^f —rabë bën, —modë ziédu' ta laquë na shquëdcha'.

--?Ca lo na shquëdchu'? —rabë bëniguii.

--Shquëdcha' na hashta montania kikiriki^f —rabë bën
lo bëniguii.

Ni laadëll bën nee; bëndchabë nee. Chii been bën
reglë cun bëniguii; bëniguii ze diendë. Ya bëniguii bëdoo.

Cun bëdee bën tu guiichi cuaa bëniguii laquë noon bën.

Bëniguii zetaa diendë. Chii bëdchinin bëniguii za lo shnitë
bëniguii.

--Juan^f —rabë shnitë bëniguii, -?Shi gurán biubrëu'?

Shorë cabezë nända' lo' ta yobë guiubrënínhu' za.

Chii rabë bëniguii:

—Naa rëquë cabi'a laquë caguitë ra bën. Rëë guachita', rabë bëniguii, —anë sinon' gragá dumí shteenu' nabñeedohu' zacaa za; grali meli bënita', rabë bëniguii. —Perë anérë' naa bëtu'a naa, rabë bëniguii.

Chii rabë shnitë bëniguii lo bëniguii:

—Juan, adë rac tóntu'. Nee gutoo lo', rabë bën.
—?Ca riénu' guëtoo lo'?, rabë shnitë bëniguii. Chii rabë shnitë bëniguii lo bëniguii.

—Zëëla', rabë bëniguii. —Naa bëtu'a naa.

—Chu', rabë bën. —Guna' lo' shi gúnu'.

—Anë sinon' naa guzaa, Nitë, chaguéna' gan dumí, rabë bëniguii. Chii rabë shnitë bëniguii:

—?Ca riénu'? Guzéu'; naata' yaana' túsa', rabë bën.
—Ni loolu' noon niguiu'. Noonia' lo'.

Chii rabë bëniguii lo shnitë bëniguii:

—Naa guzaa.

Bëniguii been punerë ze. Gunaazë bëniguii guiichi nabëdee bën, zenin bëniguii; ze bëniguii. Ni'e bëniguii ze

bëniguii laan montë. Zëë zeza' bëniguii laan ra montë. Chii breca' bëniguii tu lo ngolbëchi. Chii rabë ngolbëchi lo bëniguii:

—?Ca lo chiu'?

Naa chaa talë partë rë', rabë bëniguii.

Chii bëlu'i bëniguii lo guilichi nibëdee bën cuaa bëniguii.

—En ea chiu', zitu na rëë. ?Cuandu guëdchini^u?

rë'? rabë im ngolbëchi lo bëniguii.

Rabë bëniguii lo ngolbëchi:

—?Shidë gïnu' guu naa? rabë bëniguii.

—Naa guaa lo', rabë ngolbëchi perë tipësë cuaan tëcha'; adë yabu'.

Rëë bëniguii zenintaa ngolbëchi. Bëniguii zenin ngolbëchi. Chii laa bëniguii breca' hashta laan montë. Hashta rëë bëzu' ngolbëchi bëniguii. Chii rabë bëniguii lo ngolbëch;

—?Gu rëëga' guëzu' naa?

—Guio', rëëga' bietë, rabë ngolbëchi.

Rëë bietë bëniguii. Bëdee ngolbëchi tu duubi shtee ngolbëchi cusa bëniguii.

—Balē shindé caadehu' cun duubi rë' gun yudë lo',
rabë ngolbëhi.

—An, rabë bëniguii.

Ya rë zuguaasë bëniguii. Bëniguii zetaa. Bëniguii
ze shtu. Ze bëniguii laan montë. Chii ~~zutna~~ rmin' bëniguii:

—?Shini guzaata'? rmin' bëniguii.

Chii breca' tu bësiá lo bëniguii. Chii rabë bësiá:

—?Ca lo chïiu'?

Chii rabë bëniguii lo bësiá:

—Naa cédoha' guzaa talë partë rë'. Do zuna' gan
guëdchinia' rë.

~~—~~Cagúnu' gan guëdchinia' rë, rabë bësiá.

Chii rabë bëniguii:

*?Shidé gáeu' tu huen; guu naa?

—An, rabë bësiá, —Guaapi técha'.

Guaapi bëniguii téchi bësiá.

—Guna' dë yábu' lo nisë. Guna' lo' undë lo' yábu'
rë; zenin nisë lo', rabë bësiá.

Chii nanee, bēniguii ze hashta laan shtu montë. Bëzú bëssiaá bēniguii.

—Curán guénédcha' tu duubi lo', cun nee gun yudë lo'.

—An, rabë bēniguii.

Ni bēniguii ni tu gasyu, zenin bēniguii. Chii bēniguii zu laan montë, chii breca' tu bënduni lo bēniguii. Zuchiga' bënduni laquë zugaa bēniguii. Chii rabë bēniguii lo bënduni:

—?Su naa?, rabë bēniguii.

—Talë quíllu', rabë bënduni —chii guaa lo', rabë bënduni.

Chii rabë bēniguii lo bënduni:

—?Blacllä coo?

—Gunañu' cuaa nun rðnë shtee goon. Gullii ta chii
guaa lo', rabë bënduni.

Ya chii laa bēniguii ze; zetiilli goon. "?Ca gréta'
meli?" mnin' bēniguii. Chii zugaa bēniguii ca gre' meli.
Chii guná laa bēniguii dizë duubi shtee bëssiaá nuaá bēniguii.
Chii retenci bēniguii. Guia' guia' xree bēniguii.

Chi laa dumi rree yaaldë ladi duubi shtee bësiaá. Chi gun bëniguii ra meli, chii zellun bëniguii; Guzi' bëniguii tu chivs; bree rënë parë guës bënduni. Bëchá bëniguii zu cha' rëns. Chii gunin bëniguii rënë guës bënduni. Ya chii bënduni bietaa bëniguii. Ze bëniguii hashta guëroldë montë. Hashta rës bëdchinin bënduni bëniguii. Chii rabë bënduni lo bëniguii:

—Anë sí, rëgá biaan —rabë bënduni lo bëniguii.

Chii nabaroosë zu bëniguii; chii laa tu bëndái brecá.

Chii rabë bëniguii lo bëndái:

—Bi'e nan.

—?Ca lo chíu'?

—Naa guzaa hashta montafia kikiriki —rabë bëniguii lo bëndái.

—?Chu la patron shtemu'?

—Crës la patron —rabë bëniguii.

—An, guaapi tipësë gudchibë tëcha' —rabë bëndái lo bëniguii.

Bëndái guaapiquë ya ze bëndái; ze bëndái guia', pe chi guzushtó bëndái hashta lo guiuu hashta ru'a li patron rës.

Chii rabë bëniguii lo bëndái:

—An si' ya beenu' gan bëdchiniñhu' naa ry'.

—Anë gunataa lo', ca lo chiu'.

Chii na nee, laa bëniguii bëdchin; bëdchin bëniguii. Chii
bësödchi bëniguii ru'a pëertë.

—?Lo' nee canínhu', Juan? ?Shi ~~bi~~ bi'ecu' ry', Juan? —rabë !

—E, naa nee; canin'a —rabë bëniguii.

—?Shi bi'edëcu'? ?Shini ^bgeenu' bi'edu'?

—Shoquë bënita' biélda' ta ry' —rabë ~~jañdu~~ bëniguii.

—?Modëz beenu' gan? bëdchiniu' —rabë bën lo bëniguii.

Balë bëdchiniu' ry' —rabë bën— Anë sin ry' gúnu' dchin'.

Naa dchin' nápa' ry' —rabë bën./

Chii bënabë'a bën bëniguii, gun bëniguii dchin'.

—Anë, sin balë bieedu' ry'; naa guëneedcha' tu shindchaapa'
ooo —rabë bën.

Chii na nee, bëniguii noon li bën. Noon Juan li bën.

Chii run Juan llgabë, ni modë scaa dchaapë. Chii bëzú bën tu
larë lo ndë'a. Gullii bën chunë lliin bën. Napë bën chunë
llindchaapë bën.

Guzú bën tu larš lo ndë'a. Ni'esë re dchaapë rlu'i.

--Guna' lo' ?gudë nayú lëdohn' rëë? --rabë bën.

Pe bëcualo Juan tu niná mërë lo vueldës; nee pa na lúltimë más nanë que lo ehtadë. Nee más vac bë'a cumë la nee na bëndochabë. Chii rabë bën lo bëniguii:

--Bueno, gurán sí --rabë bën-- talë bëcualo' lliinia' rëë --rabë bën-- ya glli chiguénu' dchin' --raabë bën.

--An --rabë bëniguii.

--Chisíoo tu montë --rabë bën.

Goldë bragueelë bëniguii zezia' montë niguchi bën. Laa bën rabë:

--Tangá guinsaan lliinia' nago'.

Bëdee bën tu guibë yag; bëdee bën tu madchiedë yag cuua bëniguii. Bëdee bën tu barretë nana' yag, tu palë namá yag, vivë yag. Chii bëniguii zetaa. Chi bëdchín bëniguii perë rquiichi bëniguii palë lo guiu. Cegree chaazë nee cunë yag na nee, ni parë guéchuguëda' madchiedë; rohuguëda' madchiedë purquë yag na nee. Rbin la' Juan; noon Juan. Chi nabaroosë chi las Niña bëdchín. Niña bëdchín, chia' Juan. Chii rabë Niña;

--Juan, ?shide' cayúnu'?

--Bënee shtádu' tu madchiedë yag naa, tu palë yag naa; gra nee na yag --rabë Juan--. Anta, parë gúna' dchin', ?shini' gúna' dchin'?

--Bën tontë non', Juan. Llaa rdchíbu' --rabë bën-- llaa rdchíbu'. Naa gúna' yudë lo' --rabë bën-- adë rdchibëdu' --rabë bën--. Guda, ta go' guetë.

--Gadi gan gáuha' --rabë Juan-- gurán rë' rdchíba' purquë ngatë'. Crëë na shtádu', si talë naa dì gúna' dchin', zguin shtádu' naa, na shtádu'.

Chii nanee,

--Guda --rabë bën.

Chii Juan zebiguë.

--Cuan guetë go'.

--Gadi gan gáuha' guetë.

Ndasë guetë gudo' Juan.

--Daní ícu' rë'; guëdoon tu bëchaa --rabë bën.

Chii gudishi Juan iquë Juan lo shibë bën. Tu rrásë gudishi Juan iquë Juan lo shibë bën. Chi laa Juan gua bëcaaldë,

pe chi gubán Juan, rëmanu! gun montë, cagree montë.

Gualó montë. Ya guëchaguë grali nee gualó. Pe biaanquë tu patiu. Pe llooquë na nee. Juan zietaa ra' cun chieelë Juan. Chii rabë chieelë Juan lo Juan:

--Llaa rsurëdchi. Naa béná' nee. Llaa rsurëdohi lo da. Lósu' nánu'. Ta naa guza' delantë; nabaroosë guëdchinia' chi lo' guiédu'.

--Guiená --rabë Juan.

Chii laa chieelë Juan zetaa pa li. Chii rabë bën lo chie' Juan:

--?Gun Juan?

--Juan mértë' been gan. Juan cauguilë ra guilli ---rabë chieelë Juan lo shtadë--.

--?Merë gun Juan Gan? --rabë shtadë gunan'.

--Guio' --rabë bën.

Ca chindí la' bën, ba, gun Juan gan guësia' montë. Chii nabaroosë laa Juan bëdchin. Chii rabë Juan:

--Da, naa bëzala'.

--A, bëzalu', Juan --rabë bën.

--Guio', naa bëzale'.

--Por fin beenu' gan?

--An sinon' chibiu' rëë; grali montë nagunihu' bësia'

--rabë Juan.

--A, beenu' gan.

--Guio' --rabë Juan.

--An sí chieelécu' na lliinia' --rabë bën-- cuaa
nee purquë chieelu' nce --rabë bën.

--An --rabë Juan.

Juan noonintaa bën. Cuaa Juan dchaapë rëë. Niña cuaa
Juan.

--Ya glli chiguemu' shtu dchin' --rabë bën lo Juan--
An sí cädcha' --rabë bën-- guëzo' tu pilë guëroldë
guëroldë lo patiu nana' lo ndë'a laquë rnin'a lo'. Ni
guëzo' tu guiuu --rabë bën--, ni cädcha' --rabë bën--
ru'a pilë bien hechu guialë guíá'. Guëzu' guíá' rosë; ñen
nigá guialë guíá' rosë --rabë bën.

Chii nanee, rnin' Juan: "Zúnta' gan; zun chieela'
yudë naa?" --rnin' Juan. Bueno. Rabë Juan lo gunan':

--Ta naa chaa; crëë na shtádu'.

"En gunan' nalë nee. Chii rabë Juan lo shtadchaapë Juan:

--Ta naa chaashë'.

Juan zetaa. Gunan' nalë shi rabë shtadë lo Juan.

Juan zetaa. Chii Juan zenin' ra eosë yag rëë.

"?Shini' guńta'?" rnin' Juan. Noonin' Juan nee, nabaroosë laa gunan' bëdchin. Chii rabë Juan:

--Crëë gunin' shtádu' lua' nigá guiuu guëza'; nigá tu pilë chaa lo ndë'a rë' --rabë Juan--, ni guia' guialë.

Bienhechu jardín gac^c ru'a pilë --rebë Juan.

--An gudá ta go', Juan. Ya nánu' négá gac nee.

--An --rabë Juan.

Juan go. Chii nanee, Juan cayo. Nabaroosë,

--Gudá ta quíshu' ícu' lo shiba', Juan.

--Guio' --rabë Juan.

Nigá gutëgaa Juan tu ratuu. Chii Juan cua Juan
bëcaaldë. Chii laa gunan' zetaa cayún ~~xxx~~ nee lo shtii
guanan'. Lo shtii ~~gak~~ gunan'. runë gunan' nee.

Ya chi gubán Juan, guiuu zóbëlë; laa pilë bienhechu; nals
guía' anë riáisis. Gmali guía' nirabë shtadchaapë Juan
lo Juan nee nals. Chii rabë gunan' lo Juan:

—Anë sí, Juan, llas rdchibü'; gra niguénin' shtáda'
lo' been nee —rabë gunan'—; purquë naa nala' shidé
gúmu' glli. Glli cayún shtáda' llgabë cun llána', nápu' que
chigueenu' glli. En laallë goon nee chigueenu'.
Nigueeldë rës guënee shteenu' —rabë gunan'—. Balë lo'
beenu' gan ndes.

Chii nanee, Juan zietaa cun gunan'. Primerë chiseelë
Juan zia. Chii rabë gunan' lo Juan:

—Ta naa guzaa delantë.

—An —rabë Juan.

Nabaroosë laa Juan zia. Chii rabë Juan lo shtadchaapë Juan:

—Da, anë sí, naa bëza'.

—A, bëzalu', Juan.

—Naa bëna' gra niguínihu'. Doo chobi'a ra' anë.

—An —rabë bën—, Nigá chobi'e ra' dónë'.

Chii gunín Juan bën. Gubi'a bën. Chii bienhechu quë
na rëë laquë been Juan dohin'.

--An sí --rabë bën--, güë bëcuá descansë shteenu', Juan .

Goldë guu gueelë Juan ningasi. Chii tempranru rabë
bën lo Juan:

--Ta glli guieedu' ta chiguénu' dchin'.

--An --rabë Juan.

Ni chieelë Juan nalë; rabë chieelë Juan lo Juan:

--Nigueeldë ta Da gac ladu derechu, ya Na gac izquierdu
--rabë chieelë Juan lo Juan.

Chii rabë Juan:

--?Shi zëë?

--Guin'. Nigueeldë; adë rdchibëdu' --rabë chieelë Juan lo
Juan--. Guëdubë na garroftë guëchaguë guinia' shi'a Na.

U ndigu Na guëteedë ra' galzi.

--Guiana' --rabë Juan.

^D
Goldë nice^Diru laa shtadchaapë Juan cacuanlë Juan.

--Guda' Juan --rabë bën --guda' chigueenu'.

--Guio' --rabë Juan.

--Gundibë goon.

--Guio'.

Juan zendibë goon. Bëzu goon. ?Chu guëndibë goon?

Orë rëë noon Juan bëndibë Juan goon lo shti' chieelë Juan.

Undigu goon bëndibëlibë. Rdee Juan garrotë shi'a goon.

Juan zegueen nítá' goon. Laa shtadchaapë Juan rabë lo Juan:

--Chigueemu'; guëcouëu' bini nigá zee guieninku' -raabë bën--. Ziquë nigá guëcouëu' bini, nigá zee guënee guelë --rabë shtadchaapë Juan.

--An --rabë Juan.

Zetaa Juan. Zenín Juan goon cun chieelë Juan; cun nigá bini rouë Juan. Pe cana' goon gaan goon. Pe riequë Juan garrudchi cuëë llon' shtadchaapë Juan; cuëë llon' goon.

Pe riequë Juan garrudchi. Chii Juan zetaa; chii Juan cayaan durë noon Juan cacuë Juan bini, nircuë Juan bini nezë tras.

Pe chi recá Juan beallu zëë nigá guelë zobë, cun nigá zee rnee guelë. Nigá zee. Ya chi bëgaa orë, hashta gabildë gun shtadchaapë Juan cun llandchaapë Juan. Goldë Juan biubrë, chii bën raquëguí Juan.

--Pe anë sí ya naa na naa chudé cayún nee. Laa chieelë Juan carún nee. Laallë Juan cayún nee. Anë sí guëdin ra' Juan --rabë bën--, undigu Juan digati Juan.

Chii noonín ra bën Juan, gati Juan. Chii rabë chieelë Juan:

--Nigueeldë ta Da quin laa ra'; nigueeldë ta guëropëga ra' quin Da --rabë chieelë Juan-- doo guzoo ra'.

Nacáhiru laa Juan bree. Chii rabë gunan' lo Juan:

--Gullii tu guay choonín ra' --rabë gunan'--, perë llaa ru' tu guay ndioc --rabë gunan' lo Juan--. Bie'a tu guay dochitë --rabë gunan'-- ta nee rga' gadchi legua --rabë gunan'.

--An --rabë Juan.

Ze Juan. Bëcualó Juan tu guay ndioc ta nee guëtipë guhaguë Juan. Rabë gunan':

--Laallë ndee gunin'a lo'; guay niná gadchi legua rnin'a lo'; ngatë' gun Da gan gaa ra' --rabë bën.

Juan zetaa; bie'a ra bën guay rëë. Guay zenín Juan; zenín Juan guay cun chieelë Juan. Chi bree gunan' shtee Juan, chii bëcouë bën shen bën laan guiuu ta ~~no~~ noon ningasi bën;

ribëquë shi'a bën. Chi güë shtadchaapë Juan, riubë shi'a Juan ngaa Juan. Ën ladëllë Juan nee ngaa. Dizë shen gunan' nee. Ën ra bën breełë; zelë. Chii rabë bën lo chieelë bën:

--Y cuchi ningasi ra nee. ?Chu guëshali ru'a guiuu ningásiquë ra biin --rabë bën--, ngada' siuu chaa dóne' --rabë bën-- tirëgá chaa.

Güë bën shtu lo mizmë. ?Chu guëshali ru'a guiuu? Riübëquë shen gunan'; laallë shi'a bën nee, Ën shen bën nee riubë. Chii nanee, bën zetaa; bën ze. Ën Juan docalo' biuulë Juan. Pe chigubie'a bën; bëshali bën ru'a guiuu. Biutë bën. Shtu vez nagüë bën nabree shunësë riubé rëe. Chii ?chu zu laniuu? Chi biubré iluun bën li bën.

--Anë sí ra biin gulaa; ze ra' --rabë bën.

Ën Juan biuulëta' oà lo. Chii rabë chieelë Juan lo Juan:

--Ngatë gun Da gan gaa ra'; laa Da güëlë laniuu.

Chieelë Juan nale.

--Ën gatë gun Da gan gaa në'; Ën gurnie lo': "Bie'a guay niná de siete legua. Guay rëe rga' tu jalón.

--Segurë zenín ra biin guay niná gadchi legua. Niña
ya nand; biin gudë guay nirga' gadchi legua.

Ya chi gubi'a shtadchaapë Juan, pentë run guay vibë dchitë
na guay. Lao guay rëë rga' gadchi legua; ën laellë guay
nee; eosë mal nee. Chii namee,

--Naa chanénda' ra bën --rabë bën.

Chii ze bën. Pe chi gubi'a Juan nezë tras, laa bën zie'asë
tras. Laa shtadchaapë Juan zie'a tras. Chii rabë Juan:

--Laa ra' bëgaa ra' anë --rabë Juan.

Rabë chieelë Juan:

--An si, laa ra' bëgaa ra'.

Chii rabë chieelë Juan lo Juan:

--?Gun nun' bëgu?

--Guio', bëgu nuaa --rabë Juan.

--Anë, gudishi bëgu shteenu' lo guiu, --rabë chieelë
Juan lo Juan.

Pe chi bëdchin bën tu rumpëcapë doshiëquë na rëë ?chu
teedë lo rumpëcapë? Chii biubrë lluun bën parë tras. ?Ca
teedë bën lo rumpëcapë? Ën dizë bëgu nee ën ngaa rëë.

Chii biubrë lluun shtadchaapë Juan nezë tras. Chii rabë
shtadchaapë Juan lo chieelë bë^r

--?Chu teedë rëë tu rumpëcapë na rëë?

--Bën tontë non'; laallë rumpëcapë nee. Bëgu shtee
Juan nee. Gudishi Juan lo nezë. Guzaquëllu' rumpëcapë nee.

--An, naa chaa shtushë' ---rabë bën.

Chii ze lluun bën shtu. Shtu ze bën. Chii gubi'a chieelë
Juan nezë tras; shtadë bën zieelë nezë tras shtu. Chii rabë
chieelë Juan lo Juan:

--Gubi'a, laa zieelë tras shtu. Laa guënaazë laa ra'.
Anë sí quin laa ra'.

Chii rabë bën:

--?Gun nu' guiaguán? ---rabë chieelë Juan.

--Guiaguán nuaa -rabë Juan.

--An, gudishi guiaguán lo guiu ---rabë chieelë Juan.

Chii bëti'a Juan guiaguán lo guiu. Chi bëdchin bën ru'a
nisë, nisëdo'quë. ?Chu ^teedë nisëdo'? Nisëdo'quë de masiadë
nisëdo' doshë. Chii biubrë lluun bën nezë tras.

--?Chu teedë ru'a nisë? ---rabë bën lo chieelë bën.

--Bén tontë nan'; laallë nisñdoë nee ---rabë bën---,
bicedu' guaguán shtee Juan nee---, rabë bën---; guaguán
gulundi'a Juan lo guiu. Guzácu' nisñdo'.

--Naa chanánda' shtu ---rabë bën.
Sht Chii ze bën shtu. Chii gun chieelë Juan nezë tras shtu.
Shtadë chieelë Juan nándëlë tras shtu.

--An sí laa ra' bëgaa ra'. ?Shiní guëdün ra'?
Chii biutë ra bën di laan guëdo'. Chii been ra bën
formë de bëshozë. Chii rabë shtadchaapë Juan lo Juan. Rabë
lo gac Juan. Cunabëdii shtadchaapë Juan:

--?Noon chu tu bën gudeedë rë'? Zenín tu gunan'.
--Ni tu chu gudeedë rë' dizde gu shorë nu'a rë' ---rabë
Juan— Cagree ni tu chu gudeedë rë'.

"En lo gac Juan nee gunabëdii bën. Chii laa chieelë
Juan noon nilë ra' campan rzaa ta guëdë'a ra bën ziquë runguë
bëshozë, ta guëdë'a bën. Chii biubrë bëⁿpa tras. "Mejor cha
loda' chanánda' ra nee. Zelasi ra nee. ?Shi guninha ra nee?
Ya gulaa nee." ---rabë bën. Chii nanee, bën biubrë ta tras. Chii
rabë shtadchaapë Juan lo shandchaapë Juan; rabë bën:

--Cagree nidchiela' ra nee.

--Lagaquë biin nee bediininhu' --rabë bën--

?Ca gúnu' gan gaa biin? Llaa zeru' --rabë bën.

--An --rabë bën

--Gan ra' biin guo guiubrë ra biin, chii guëdín ra
biin ziquë na burlë ni beenin ra biin laa ra' --rabë bën.

Chii nanee, Juan zetaa. Chi bëdchín tu ru'a guëdchi.

--An sí shquëdcha' bëchín --rabë Juan lo gunan'--,
naa chaa lidcha'. Chaa chabi'a gun smita' --rabë Juan--.
Ni chabi'a gun ra saa --rabë Juan.

--An perë guná zéu' --rabë gunan' lo Juan--; gunadë
chidéu' tëchu' gapë naan ra bën. Talë chidéu' tëchu' gapë
naan ra soe, ya biaa lädchu' naa chii, --rabë gunan' lo Juan.

--A'anda' --rabë Juan--; naa chaa.

--Anshë' --rabë gunan'.

Chi bëdchín Juan, laa shnitë Juan nabanguë. Chii rabë bën:

--Juan, ?Shi bëdchín lo'? Juan.

--E, naa bëdchinia' --rabë Juan lo shnitë Juan.

Chii gudéédchi ra bén Juan. Gudapé naan ra bén tchéch
 Juan. Gra nezé noon saa Juan; gudapé naan ra tchéch Juan.
 Chii rabé ra saa Juan!

--?Shi bie'a lo', Juan?

Rquité bén bédchín Juan. Biaaldé la' Juan chieelé Juan.
 Güelté rguu chieelé Juan. ?Shini gun chieelé Juan? Chii
 rabé shnité Juan lo Juan:

--An sí ya biéedu', aqué shochi zeu' Juan, --rabé
 shnité Juan--, ané ?shi xnínhu' sëdiile ra' tu cheelu'?

--An --rabé Juan.

--?Séoco gunan' rë'? Juan.

--An --rabé Juan.

Goldé gutiin shnité Juan chieelé Juan.

Nanee, ñán chieeléta Juan run nalaşé. Biaan laqué biaan
 ru'a guédchi. Chii rabé shnité Juan:

--Rnan gunan' nee caa Juan.

Bueno. Nigá yaqué nda'i Juan. Nigá ya guná gunan' nee.

Pe merë chichuu saa, lo saa sobë ra bën lo mellu.

Zobë shtambali Juan lo mellu cun Juan cun ra saa Juan;
zobë lo mellu. Chi lea ra bën zobë lo mellu, chii bëdchin
bëdchin tu palomë lo ndë'a. Rnин' palomë lo ndë'a:

--Tiempë chi bëndaa lo' le galgutì; Ën anë ta
rë' bëdchininku' naa.

Zëe rnин' palomë. Chii rnин' ra bën: "Tiempë chi
bëndaa lo galgutì." Chii rabë ra bën lo Juan:

--?Shi ndeta' rnин' palomë?

Chi guná la' Juan dizë chieel"e Juan na palomë.

Pe guzundi lluun Juan. Ze Juan. Juan zetaa.

Rë' na nigualo' nee.

CABALLO DE SIETE LEGUAS

Ta bënigui'i la Juan. Ze bënigui'i; zeca'a bënigui'i za.

Gulu'nezë shnitë bënigui'i la'a bënigui'i. Rabë shnitë bënigui'i guca'a za. Güeno, chi'i la'a bënigui'i zeca'a za. Zeca'a bënigui'i za diendë. Chi'i brecá bënigui'i laquë caguitë ra bën dadu, laquë caguitë ra bën dadu. Rabë bën lo bënigui'i:

--Da' guëdchitë *ra'* *q*

Rabë bënigui'i:

--Na'a za chaca'a --rabë bënigui'i. Chi'i,

--Data'a, quitu' --rabë bën.

Náda' bënigui'i quitë bënigui'i. Chi'i rabë bën lo bënigui'i:

--Guda' guëdchitë *ra'* *q*.

Güeno, chi'i rabë bënigui'i:

--Guëdchitë *ra'* *q*. ?Blaga?

Guzulo' bën caguitë bën dadu. Caguitë ra bën dadu con bënigui'i.
Guzulo' bënigui'i; cayún bënigui'i gan. Bëde'e bën lugar cayún bënigui'i gan. Bënigui'i cayún gan.

Na ne'e, bënigui'i cayún gan. Chi'i después la'a bënigui'i canitë. Canitë bënigui'i. Canitë bënigui'i. Graga' shmeli bënigui'i

biubré. Gra shmeli bën nicayún bënigui'i gan biubré. Chi'i rabë bënigui'i lo bën, hasta meli nibëde'e shnitë bënigui'i nizeca'a bënigui'i za, bënité bënigui'i.

--An sin shnita' si dchabéquë na shnita' --rabë bënigui'i--, an cagre'e cagre'e meli chaca'a za --rabë bënigui'i. Rabë bënigui'i:
--Na'a guëtua' na'a --rabë bënigui'i.

Chi'i rabë bën lo bënigui'i:

--?Blaquellë?

--Tantu rë'; dani blac na'a --rabë bënigui'i.

--Guiená --rabë bën-- modë ziedu' ta laquë na shquëdcha'.

--?Ca lo na shquëdchu'? --rabë bënigui'i.

--Na shquëdcha' na hasta montaña kikiri qui --rabë bën lo bënigui'i.

En la'adëll bën ne'e; en bëndchabë ne'e; XX la'allë bën ne'e.

Chi'i na ne'e, bënigui'i ze diendë. Ya bënigui'i bëdo'o.

Bëde'e bën tu gui'ichi cua'a bënigui'i. Bënigui'i zeta'a diendë.

Chi'i bëdchini bënigui'i za.

--Juan --rabë shnitë bënigui'i --?Shi gurán biubréu'?

Shorë cabezë nanda' lo' tayobë guiubréniu' za.
^
-nh

Chi'i rabë bënigui'i:

--Na'a rëquë cabi'a laquë caguitë ra bën; rë'ë cabi'a.

Güeno. Rë'ë guachita' --rabë bënigui'i-- anë sino graga dumi
shtenu' naböne'edchu' zaca'a za, grali meli bënita' --rabë bënigui'i
--perë anë rë'ë na'a bëtua' na'a --rabë bënigui'i.

Chi'i rabë bën:

--Juan, sdë raquë tóntu'. Ne'e guto'o lo' --rabë bën--
sold you *gm.*
?Ca riénu' guëto'o lo'? --rabë shnitë bënigui'i. Chi'i rabë bën;
rabë shnitë bënigui'i:

--Zë'ë la' --rabë bënigui'i-- na'a bëtua' na'a.

--Anë--rabë bën-- Guna' lo' shi gúnu'.

---Anë sino na'a guza'a, nitë. Chaguéna' gan dumi.

Chi'i rabë shnitë bënigui'i:

-- ?Ca riénu'? Guzéu' rëta' na'ata' ya'ana' túsa' --rabë bën--
ëñ lo'olu' no'on ninguiu'. No'onía' lo'.

Chi'i rabë bënigui'i lo shnitë bënigui'i:

--Na'a guza'a.

Bënigui'i be'en punerë ze. Guna'azë bënigui'i tu guichi; zení
bënigui'i; ze bënigui'i; ze bënigui'i. Ni'a bënigui'i ze bënigui'i

la'an montë. Zë'ë zeza' bënigui'i la'an ra montë. Chi'i breca' bënigui'i tu lo ngolbëchi. Chi'i rabë ngolbëchi lo bënigui'i:

--?Ca lo chiu'?

--Na'a cha'a talë partë rë'ë --rabë bënigui'i.

Chi'i gubi'a bënigui'i lo guichi nibëde'e bën.

--Ën ca chiu', zitu na rë'ë. ?Cuandu guëdchiniu' rë'ë? --rabë ngolbëchi.

Rabë bënigui'i rë'ë:

--?Shidë gúnu' gu'u na'a? --rabë bënigui'i.

--Na'a gua'a lo! --rabë ngolbëchi perë tipësë cuan tëcha'; adë yábu'.

Rë'ë bënigui'i zenita' a ngolbëchi. Bëñigui'i Bënigui'i zení ngolbëchi. Ze ngolbëchi. Chi'i la'a bënigui'i breca' hasta la'an montë. Bëzú ngolbëchi bënigui'i. Chi'i rabë bënigui'i lo ngolbëchi:

--Gu/ rë'ëga' guëzu' na'a?

--Guio', rëga' bietë, --rabë ngolbëchi.

Rë'ë bietë bënigu'i. Bëde'e ngolbëchi tu du' ubi shtë'e ngolbëchi cua'a bënigui'i.

--Balë shindé cá'adchu' con du'ubi rë' gun yudë lo' --rabë
ngokë ngùlbëchi.

--An[#] --rabë bënigui'i.

Bënigui'i zeta'a. Bënigui'i ze shtu. Ze bënigui'i la'an montë
shtu. Zugua'asë bënigui'i. Zugua'a bënigui'i; zugua'a bënigui'i
la'an rë'ë. Chi'i rnin' bënigui'i:

--?Shini guza'ata'? An[#]ta'a --rnin' bënigui'i.

Chi'i brecá tu bësia' lo bënigui'i. Chi'i rabë bësia':

--?Ca chiu'?

Chi'i rabë bënigui'i lo bësia':

--Na'a cádcha' guza'a talé partë rë'. Dozuna' gan guëdchinia'
want² go
rë'ë.

--Cagunu' gan guëdchiniu' --rabë bësia'.

Chi'i rabë bënigui'i:

--?Shi dë gunu' gu'u na'a?

--An[#] --rabë bësia'— Gua'api tëcha'.

Gua'api bënigui'i tëchi bësia'.

--Guna' dë yábu' lo nisë. Guná lo' undë lo' yábu' rë'ë,
zení nisë lo' --rabë bësia'.

Chi'i na ne'e, chi'i bënigui'i zeta'a hasta la'an shtu montë.

Bëzú bësiaá bënigui'i.

--An^W sin con du'ubi rë', guná lo' ta du'ubi rë' guëne'edcha'
lo'. Ta ne'eⁿ guëllui' pa lo'.

--An --rabë bënigui'i.

En bënigui'i ni tu ga'ayu. ?Shi zení bënigui'i? Chi'i
bënigui'i zu la'an montë. Chi brecá tu bënduni. Brecá zudchiga⁽⁹⁾
bënduni laquë zugua'a bënigui'i. Chi'i rabë bënigui'i lo bënduni:

--?Su na'a? --rabë bënigui'i.

--Talë quíllu' --rabë bënduni-- chi'i gua'a lo' --rabë
bënduni.

Chi'i rabë bënigui'i lo bënduni:

--?Blaquëshë!

—Gunánu' cua'a nun rënë shte'e go'on. Gulli'i. Gulli'i nun
rënë shte'e go'on ta chi'i gua'a lo' --rabë bëdunë.
blood of toro

La'a bënigui'i ze; zetili go'on. "?Cagréta' meli?" rnin'
bënigui'i. "?Cagréta' meli?" Chi'i la'a bënigui'i zu cagré meli.
Chi'i guná la'a bënigui'i dizë du'ubi shte'e bësiaá nua'a bënigui'i.
Chi'i retenci bënigui'i. Ya' ya' rrë'e bënigui'i.

Chi la'a dumi rre'e ya'aldë ladi bësia'. Chi gun bënigui'i ra meli
nga'alë, chi'i zellu'un bënigui'i guzi' bënigui'i tu chivë

bre'e rënë parë güë'ë bënduni. Bëchá bënigui'i tu cha' rënë.

La'a rënë rë'ë güë'ë bënduni. Ya chi'i bënduni biéta' bënigui'i.

Ze bënigui'i hasta guëroldë montë. Bëchín bënduni bënigui'i. Chi'i

--Rëga bia'an --rabë bënduni lo bënigui'i.

Chi'i nabaro'osë zu bënigui'i, chi la'a tu bëndái brecá.

Chi'i rabë bënigui'i lo bëndái:

--Bi'e na'a ca lo chiu'. Na'a guza'a hasta montaña
kikiri qui --rabë bënigui'i lo bëndái.

--?Chu la patrón?

--Crë'ë la patrón.

--An, gua'api tipësë gudchibë.

Bëndái gua'api quë ya ze bëndái; ze bëndái ya' pe chi
guzushtó bëndái hasta lo guiu'u, hasta ru'a li patrón rë'ë.

Chi'i rabë bënigui'i lo bëndái:

--An sin ya bë'enu' gan bëdchinia' na'a rë'. An, gunata'
lo' ya bëdchiniu' na'a rë'.

Chi'i na ne'e, la'a bënigui'i bëdchin; bëdchin bënigui'i.

Chi'i bësëdchi bënígui'i ru'a puertë.

nay.

--?Shi bëdchíniu', Juan? --rabë bën-- lo' ne'e canínhu',

Juan.

I'm one of you
--E, na'a ne'e canin'a.

--?Shi bié'edëcu'? ?Shini bé'enu' bié'edu'?

--Shoquë bëníta' biélda' ta rë' --rabë bënígui'i.

--?Modë bë'enu' gan? anshë' anë sin --rabë bën lo bënígui'i

--Galë bëdchíniu' rë' --rabë bën-- Anë sin rë' gúnu' dchin'.

Na'a dchin' nápa' rë' --rabë bën-- ~~aníxxat~~ Gúnu' dohin' chi'i

--rabë bën.

Chi'i bëzú bën bënígui'i. Güeno. Bënígui'i gun dchin'.

--Anë, sin balë bié'edu' rë', na'a guëne'edcha' tu shindcha'apa'.

Tu shindcha'apa' co'o --rabë bën.

Chi'i na ne'e, bënígui'i zu. Juan zu ën rnin' Juan modë sca'a dcha'apë. Chi'i bëzú bën tu larë lo ndë'a. Gulli'i bën chonë shi'in bën. Napë bën chonë shi'in bën. Guzú bën tu larë lo ndë'a. Guzú bën/ Ni'asë ra ne'e rlu'i.

--Guna' lo' ?gudë nayú ládchu' rë'ë? --rabë bën.

Pe bëcualo Juan tu niná merë lo güeldë'ë; ne'e pa na lultimë más nanë que lo shtadë. Nanë ne'e más casë la ne'e na bëndchabë.

Chi'i rabë bën lo bënigui'i:

--Bueno --rabë bën--, gurán si --rabë bën-- talë bëcualo' shí'inia' rë'ë --rabë bën--, perë glli chiguénu' dchin' --rabë bën.
--Chiguénu' dchin'-- rabë bën lo bënigui'i.

--An rabë bënigui'i.

--Chisio'o tu montë --rabë bën. Bueno.

Zeta'a bënigui'i. La'a bën rabë:

--Tanga' shí'inia' nago'.

Bënigui'i ze. Bënigui'i bëde'e bën tu guibë yag; bëde'e bën
tu madchedë yag cua'a bënigui'i. Bëde'e bën tu barretë nana'
yag, tu palë nana' yag, ibë yag. Chi'i bënigui'i zeta'a. Chi bëdchín
bënigui'i perë rqui'ichi bënigui'i palë lo guiu. Cagre'e cha'azë
ne'eⁿ, comë yag na ne'eⁿ ni parë guëdchuguë madchedë; rchuguëda'
madchedë. Yag na ne'eⁿ. Chi'i bënigui'i no'onta'. Juan pe rbin la'
Juan; no'on Juan. Rbin la' Juan; no'on Juan. Chi nabaro'osë chi
la'a Niña bëdchín. Niña bëdchín, chia' Juan, ba. Chie'lë Juan
bëdchín. Chi'i rabë Niña:

--Juan, ?shidé cayúnu'?

En bëne'e shtádu' tu yag, tu madchedë yag. Na tu palë yag na'a; gra ne'e na yag --rabë Juan--. Anta para gúna' dchin'.

?Cuando?

--En bën tontë non', Juan. Lla'a rdchíbu' --rabë bën-- lla'a rdchíbu'. Na'a gúna' yudë lo' --rabë bën--. Na'a gúna' yudë lo'.
Adë rdchibëdu' --rabë bën--. Data go' guetë, Juan.

--En na'a gadi gan gauha' --rabë Juan--, gurán rë' rdchiba' porquë ngatë' crë'ë na'a shtádu' talë na'a di gúna' dchin', zguín shtádu' na'a. Na shtádu' de quë gátia'.

Chi'i na ne'e,

--Guda' --rabë bën.

Chi'i Juan zebi ^{igus}.

come to eat you

--Data go' guetë.

--En gadi gan gauha' guetë.

Ndasë guetë gudo Juan.

--En dani ícu' rë'; guëdo'on tu bëcha'a rë's --rabë bën.

Chi'i gudishi Juan iquë Juan lo shibë bën. Tu rasë gudishi Juan iquë Juan lo shibë bën. Chi la'a Juan ningasita'a, pe chi gubán Juan, rëmanu! gun montë cagré montë. Gualó montë; nindá montë.

Ya guëchaguë grali ne'eñ gualó. Pe bia'anquë tu patiu. Pe sho'aquë
na ne'eñ Juan zieta'a. Chi'i rabë chie'lë Juan:

--Lla'a rsurëdchi. Na'a bëna' ne'eñ Gushté, Juan. Anë
siñóñ gubi'a gan grali ne'eñ biubëcalë. Lla'a ze surëdchi lo da.
Lósu' nánu'. Ta na'a guza' delantë; nabaro'osë guëdchínia' chi lo'
guiédu'.

--Guiená --rabë Juan.

Chi'i la'a guna'a zeta'a. Chie'lë Juan zeta'a. Biubré pa li.
Chi'i rabë bën lo chie' Juan:

--?Gun Juan?

--En Juan mertë' be'en gan. Juan cacuagUILë ra guilli --rabë
bën--, Juan merë be'en gan--. Juan-- rabë bën-- merë gun gan.

--Guio' --rabë bën

--Juan be'enlë ñ gan.

--An --rabë bën

?Ca chindi' la' bën, ba, gun Juan gan guësia' montë? Chi'i
nabaro'osë la'a Juan zia. Chi'i rabë Juan:

--Da, na'a bëzala'.

Q'it'?

--A, bëzalu', Juan

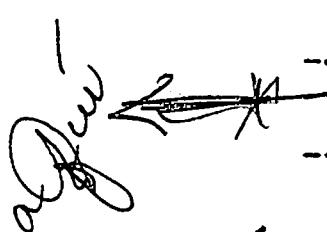
--Guio', na'a bëzala'.

Por fin

--?be'enu' gan?

--An~~o~~ sin chibiu' rë'ë; grali montë nagunínhu' bësia'.

--A, bënu' gan?

--Guio'.

--An~~o~~, sin chie'lëcu' na shi'inia' --rabë bën--, cua'a
shi'inia'-- rabë bën--, cua'a ne'eⁿ porquë chiélu' ne'en --rabë bën.

--An --rabë Juan.

Juan nonita'a bën; cua'a Juan dcha'apë rë'ë. Niña cua'a Juan.

--Ya glli chiguénu' shtu dchin' --rabë bën lo Juan-. Glli
guié'edu' chiguénu' dchin' -rabë bën lo Juan. Güeno -

Juan zeta'a; zeguén shtu dchin' rë'ë. Juan zeta'a. Nabaro'osë
gulu'nezë bën Juan, chiguén Juan shtu dchin'.

--An~~o~~, sin cádcha' --rabë bën--, guëzo' tu pilë guërolde
guërolde lo patiu nana' lo ndë'a laquë rnin'a lo'. Ni guëzo' tu
guiu'u --rabë bën--, ni cádcha' --rabë bën--ru'a pilë bien hecho
guialë guía'; rialë guía'; guëzú guía' rosë; ën nigá guialë guía'
rosë --rabë bën--. Guëzú guía' rosë --rabë bën.

Chi'i na ne'e, Juan zeta'a. Bueno. Rnин' Juan: "Zúnta' gan;
zun chiéla' yudë na'a?" --rnин' Juan. Bueno. Rabë Juan lo guna'a:

--Ta na'a cha'a; crë'ë na shtadu'.

En guna'a nalë ne'e. Juan rabë lo shtadcha'apë:

--Na'a cha'ashë.

Juan zeta'a. Guna'a nalë shi rabë shtadë lo Juan. Juan zeta'a.
Juan zeta'a. Juan zeta'a. Chi'i Juan zení ra cosë yag rë'ë.

"?Shini gúnta'?" rnин' Juan. En no'oní Juan ne'eⁿ, nabaro'osë
la'a guna'a bëdchin. Chi'i rabë Juan:

--Crë'ë gunin' shtadu' lua' nigá guiu'u guëza'; nigá tu pilë
cha'a lo ndë'a rë'ë --rabë Juan--, ni guía' guialë. Bien hecho,
jardín gaquë ru'a pilë.

--An, data' go', Juan. Ya nánu' nga gac ne'e; nga gac nigá lo'.

--An --rabë Juan.

Juan go. Chi'i na ne'e, Juan cayó. Nabaro'osë,

--Data' quillu' ^{ícu'} lo shiba', Juan.

--Guio'.

Nigá gutëga'a Juan tu ratu'u. Chi'i Juan cua Juan bëca'aldë.

Chi'i la'a guna'a zeta'a cayún ne'eⁿ lo shti guna'ⁿ. Lo shti guna'a

abtady

runë guna'a ne'eⁿ. Ya chi' gubán Juan, guiu'u zobelë, la'a pile
bien hecho. Nalë ^{an} ^{an} guía' anë; rialëlë. !Hijole! Grali guía' nirabë
shtadcha'apë Juan lo Juan, ne'en nalë. Chi'i rabë guna'a lo Juan:

--An, sin gushtë, Juan.

a (already)

Ta chi'i gushtë Juan; pe bien hecho rlu'i rë'ë; guiu'u zobelë.

--Anë sin, Juan, lla'a rdchibü'; gra niguënín' shtáda' lo
be'en ne'en --rabë guna'a-- porque na'a(nala') shidé gúnu' glli.
^{I already know}

Glli cayún shtáda' con na, nápu' quë ~~sin~~ chigüé'enu' glli. En
lla'allë go'on ne'eⁿ chiguéniu'; en la'allë ^{not} go'on ne'eⁿ chiguéniu'.
Nigue'eldë rë'ë guëne'e shténu' --rabë guna'a--. Balë lo' bënu'
gan nde'e.

Chi'i na ne'e, Juan zieta'a, guna'a zieta'a. Primerë chie'lë
Juan zia. Chi'i rabë guna'a lo Juan:

--Ta na'a guza'a delantë.

--An --rabë Juan.

Nabaro'osë la'a Juan zia. Juan zia. Chi'i rabë Juan lo
shtadcha'apë Juan:

--Da, anë sin, na'a bëza'.

--A, bëzalu', Juan.

--An^h, na'a béná' gra nígunínhu'. Do'o chobi'a ra'^a anë.

--An --rabë bën--; Nga chobi'e ra'^a donë'.

Chi'i guní Juan bën. Gubi'a bën. Chi'i bien hecho quë na rë'ë laquë be'en Juan dchin'.

--An^h sin --rabë bën--; gúe bëcuá descansë shtenu', Juan.

Go'oldë gu'u gue'lë. Juan ningasi. Chi'i tempranru, rabë bën lo Juan:

--Ta glli guie'edu' ta chiguénu' dchin'.

--An --rabë Juan.

En chie'lë Juan nalë; rabë chie'lë Juan lo Juan:

--Nigue'eldë ta ^Dda gac ladu derechu; ^Nda gac izquierdu
---rabë chie'lë Juan.

Chi'i rabë Juan:

--?Shi zë'ë? --rabë Juan.

--Guio'. Nigue'eldë; adë rdchibëdu' --rabë chie'lë Juan lo Juan--. Dubëna' garrotë guëchaguë. Guinia' shi'a ^Nna. Undigu ^Nna
diguëdin ^Nra'a ^Nna ta guëte'edë ra galzí ^Nna gan'.

--An --rabë Juan.

Goldë nica'iru la'a shtadcha'apë Juan cacuanlë Juan.

--Guda', Juan, ^Dga chigue'enu'.

--Guio' --rabë Juan.

--Gundibë go'on.

---Guio'.

Juan zendibë go'on. Bëzú go'on. ?Chu guëndibë go'on? Orë
rë'ë no'on Juan bëndibë Juan go'on lo shti chie'lë Juan. Undigu
go'on dibëlibë. Rde'e Juan garrotë shi'a go'on. Juan zegue'en
nítá' go'on. La'a shtadcha'apë Juan rabë lo Juan:

--Chigue'enu'; guëcuëu' bini nigá ze'e, guieniu' --rabë
bën--. Ziquë nigá guëcuëu' bini, nigá ze'e guëne'e guelë --rabë
shtadcha'apë Juan.

--An' --rabë Juan.

Zeta'a Juan. Zení Juan go'on con chie'lë ziquë nigá ~~ñ~~ rieuë
Juan bini. Pe cana go'on ga'an go'on. Pe riequë Juan garrudchi
cuë'ë llon' shtadcha'apë Juan; cuë'ë llon' go'on. Pe riequë Juan
garrudchi. Chi'i Juan zeta'a; caya'an Juan ziquë nircuë Juan bini
nezë tras. Pe chi recá Juan nigá guelë zobë; nigá ze'e rne'e
guelë. Chi'i nigá ze'e cane'e guelë. Nigá ze'e. Nigá ze'e.

Ya gualó, chi bëga'a orë, ga hasta gabildë gun shtadcha'apë Juan con llan con shtadcha'apë Juan. Pe goldë Juan birubrë, pe chi'i bën raquëgúi Juan.

--Pe anë sin ya na'a naⁿna'a chudé cayún ne'e. La'a chie'lë Juan cayún ne'e. La'allë Juan cayún ne'e. Anë sin gati Juan --rabë bën--; gati Juan. Undigu Juan digati Juan.

Chi'i no'oni ra bën Juan gati. Bueno. Chi'i rabë chie'lë Juan:
 --Nigue'eldë ta da quin la'a ra'a; nigue'eldë ta guëropëga
 ra'a quin da; quin da --rabë chie'lë Juan--; do'o guzo'o ra'a
 --rabë chie'lë Juan.

Nacáhiru la'a Juan bre'e. Chi'i rabë guna'a lo Juan:
 --Gulli'i tu guay cho'oni ra'a --rabë guna'a--, perë lla'a
 ru' tu guay ndio'o --rabë guna'a lo Juan--. Bie'a tu guay dchitë
 --rabë guna'a--ta ne'eⁿrga' gadchi legua --rabë guna'a-- gadchi
 legua rga' ne'eⁿ

--An --rabë Juan.
 Ze Juan. Bëcualó Juan tu guay ndio'o ta ne'eⁿguëtipë guhaguë
 Juan. Pe rabë bën:

--Lla'allë nde'e guënín'a lo' --rabë bën lo Juan--. Guay niná
 gadchi legua rnín'a lo'; ngatë guie da gánu' --rabë bën

Juan zeta'a; bie'a ra bën guay rë'ë. Guay zení Juan; zení Juan. Chi gre'e guna'a shte'e Juan, chi'i bëcuë bën shen bën la'an ^{sue} guiu'u ta no'on ningasi bën; ribëquë shi'a bën. Chi güë shtadcha'apë Juan, riubë shi'a Juan nga'a Juan. En ladëllë Juan ne'eⁿ nga'a. Dizë shen guna'a ne'eⁿ. En ra bën bre'e'lë; zelë bën; bre'e'lë bën zelë. Chi'i rabë bën lo chie'lë bën:

--Y cuchi ningasi ra'a ne'eⁿ? Chu guëshali ru'a guiu'u ningasiquë ra bi'in? --rabë bën--; ngada cha'a donë' --rabë bën-- tirëga cha'a.

Güë bën shtu lo mizmë. ?Chu guëshali ru'a guiu'u? Riubëquë shen bën en shen ra bën ne'eⁿ riubëquë. La'allë shi'a bën ne'eⁿ en shen bën ne'e riubë. Chi'i na ne'e, bën zeta'a; bën ze. En Juan docaló biu'ulë Juan. Pe chigubie'a bën; bëshali bën ru'a guiu'u. Biutë bën. Shtu vez nagüë bën nabre'e shunësë riubë ne'eⁿ; dizë shen bën. Biutë bën laniu'u; dizë shen guna'a ne'en rë'ë. Chi'i ?chu zu laniu'u? Chi biubrë llu'un bën li bën.

--Anë sin rabin gula'a ra bi'in ze --rabë bën
En Juan biu'ulëta^a caló. Chi'i rabë chie'lë Juan lo Juan:
--Ngatë gun ^Dga gan ga'a ra'a; la'a ^Dga güëllë laniu'u.

En chie'lë Juan nañë.

--En gatë gun ^{la} gan ga'a në'; en gurnie lo': "Bie'a guay niná de siete legua". Engá guie'a ^{la} gánu'. Segurë guie'ení da guay niná gadchi legua, gadchi legua. Rga' guay rë'ë tu jalón.

Pe chi gubie'a bën li Juan, chi'i rabë bën lo chie'lë bën:

--Segurë zeni ra bi'in guay niná gadchi legua. Niñia ya nanë; bi'in gudë guay nirga' gadchi legua.

Ya chi gubi'a shtadcha'apë Juan, pentë run guay ibë dchitë na guay. La'a guay rë'ë rga' gadchi legua en la'allë ⁿguay ne'e; cosë mal ne'e; Chi'i na ne'e,

--Na'a chananda' ra bën --rabë bën.

Pe chi'i ze bën. Pe chi'i gubi'a Juan nezë tras. La'a bën zie'asë ⁿtras. La'a shtadcha'apë Juan zie'a tras. Chi'i rabë Juan:

--La'a ra'a bëga'a ra'a --rabë Juan.

Rabë chie'lë Juan:

--Anë sin la'a ra'a bëga'a ra'a.

Chi'i rabë chie'lë Juan lo Juan:

--?Gun nun' bëgu?

--Guio', bëgu nua'.

--Anë, gudishi bëgu shténu' lo guiu.

Pe chi bëdchin bën tu rumpëcapë doshëquë na rë'ë. ?Chu tedë lo rumpëcapë? Pe chi'i biubrë llu'un bën para tras. Pa tras cate'edë bën lo rumpëcapë. Ën dizë bëgu ne'eⁿ ën ga'arë. Chi'i biubrë llu'un shtadcha'apë Juan nezë tras. Chi'i rabë shtadcha'apë Juan lo chie'lë bën:

--?Chu tedë rë'ë tu rumpëcapë na rë'ë?

--Bën tontë non'; la'allë rumpëcapë ne'eⁿ. Bëgu shte'e Juan ne'eⁿ. Gudishi Juan lo nezë. Guzaquëllu' rompëcapë ne'eⁿ.

--Anë, na'a cha'a shtushë --rabë bën.

Chi'i ze llu'un bën shtu. Shtu ze bën. Chi'i gubi'a chie'lë Juan nezë tras; shtadë bën zie'elë nezë tras. Chi'i rabë chie'lë Juan lo Juan:

--Gubi'a, la'a zie'elë tras shtu. La'a guëna'azë la'a ra'a.

Anë sin guin la'a ra'a.

Chi'i rabë bën:

--?Gun nu' giaguán? --rabë chie'lë Juan.

--Giaguán nua' --rabë Juan.

--Anë, gudishi giaguán lo guiu --rabë chie'lë Juan.

Chi'i bëti'a Juan giaguán lo guiu. Chi bëdchin bën ru'a nisë,

Chi'i biubrë bën pa tras. "Mejor cha loda' chanánda' ra ne'eⁿ.

Zelasi ra ne'eⁿ? Shi guni'a ra ne'eⁿ? Ya gula'a ne'eⁿ. --rabë bën.

Chi'i na ne'e, bën biubrë ta tras. Chi'i rabë shtadcha'apë Juan
lo shandcha'apë Juan; rabë bën:

--Cagre'e nidchiela' ra ne'eⁿ

--Lagaquë bi'in ne'e bedinínhu' --rabë bën-- ?Ca gúnu'
gan ga'a bi'in? Lla'a zeru' --rabë bën.

--An^s --rabë bën

--Gan ra'a bi'in guc guiubrë ra bi'in, chi'i guëdín ra ~~mixx~~
bi'in ziquë na burlë ni bení ra bi'in la'a ra'a --rabë bën

Chi'i na ne'e, Juan zeta'a. Chi bëdchín tu ru'a guëdchi.

--An^s sin shquëdcha' bëdchín --rabë Juan lo guna'a--,
na'a cha'a lídcha'. Cha'a chabi'a gun shnítá' --rabë Juan--. Ni
chabi'a gun ra sa'a --rabë Juan.

--An^s perë guná zéu' --rabë guna'a lo Juan--; gunadë chideú'
téchu' gapë na'an ra bën. Talë chideú' téchu' gapë na'an ra so'o,
ya bia'a ládchu' na'a chi'i. Ya bia'aldë ládchu' na'a --rabë
guna'a lo Juan.

--An'da' --rabë Juan--; na'a cha'a.

--Anëhë' --rabë guna'a.

Chi bëdchin Juan, la'a shnitë Juan nabanquë. Chi'i rabë bën:

--Juan, ?Shi bëdchin lo'? Juan.

--E, na'a bëdchina' --rabë Juan lo shnitë Juan.

Chi'i gudë'ëdchi ra bën. Gudapë na'an ra bën tëchi Juan.

Guëra nezë no'on sa'a Juan gudapë na'an ra tëchi Juan. Chi'i rabë ra sa'a Juan:

--?Shi bie'a lo', Juan?

Rquitë bën bëdchin Juan. Bia'aldë la' Juan chie'lë Juan.

Güeltë rgu'u chie'lë Juan. ?Shini gun chie'lë Juan? Chi'i rabë shnitë Juan lo Juan:

--Anë sin ya bie'adu', aquë shchi zéu' Juan. Anë sin shchi ne'e^ñgúéhu' --rabë shnitë Juan--, anë ?shi rnínhu' sëdi'ilë ra'a tu chie'lù'?

--Anë --rabë Juan.

--?Sëco'o guna'a rë'? Juan.

--Anë --rabë Juan.

Goldë guti'in shnitë Juan chie'lë Juan.

Na ne'e, ñen chie'lëta Juan run nalañë. Bia'an laquë bia'an ru'a guëdchi. Chi'i rabë shnitë Juan:

--Rnan guna'a ne'eⁿ ca'a Juan.

Bueno. Nigá yaquë nda'i Juan. Gra nigá yaquë nda'i Juan. Nigá ya guná guna'a ne'eⁿ. Pe merë chichu'u sa'a, lo sa'a zobë ra bëñ lo mellu. No'on shtambali Juan zobë lo mellu con Juan con ra sa'a Juan. Zobë. Chi la'a ra bëñ zobë lo mellu, con shtambali, chi'i bëdchín tu palomë lo ndë'a. Rnин' palomë lo ndë'a:

--Tiempë chi bënda'a lo' lo galguti; ñen anë ta rë'ë bëdchini'u na'a. 8888

Zë'ë rnin' palomë. Chi'i rnin' ra bëñ: "Tiempë chi bënda'a lo galguti." Chi'i rabë ra bëñ lo Juan:

--?Shi ndéta' rnin' palomë?

Chi guná la' Juan dizë chie'lë Juan na palomë. Pe guzundi llu'un Juan. Ze Juan. Juan zeta'a.

Rë'ë na niguáló ne'eⁿ

CABALLO DE SIETE LEGUAS

Tu bënigui'i la Juan. Ze bënigui'i, zeca'a bënigui'i za. Gulu'nezë

shnitë bënigui'i la'a bënigui'i. Rabë shnitë bënigui'i, guca'a za.
rab - *psj*

Güeno, chi'i la'a bënigui'i zeca'a za; zeca'a bënigui'i za diendë.

Chi'i breca' laquë caguitë ra bën dadu, laquë caguitë ra bën dadu. Rabë
bën lo bënigui'i:

--Da guëdchitë ra'a.

Rabë bënigui'i:

I'm *and going to get* Na'a za chaca'a -rabë bënigui'i.

Chi'i

--Data'a quitu' -rabë bën.

Nada' bënigui'i quitë bënigui'i. Chi'i rabë bën lo bënigui'i:

--Guda' guëdchitë.

--Güeno.

Chi'i rabë bënigui'i:

--Guëdchitë ra'a. ?Blaga'?

Caguitë guzuló bën caguitë bën dadu. Caguitë ra bën dadu con bënigui'i.

Gualó bënigui'i cayún bënigui'i gan. Bëde'e bën lugar cayún bënigui'i
he stopped winning *pst* *pres*
gan. Bënigui'i cayún gan.

NA NE'E, bënigui'i cayún gan. Chi'i después la'a bënigui'i canitë.
pres-prog.

Canitë bënigui'i. Canitë bënigui'i. Graga' shmeli bënigu'i biubré. *sress*

Gra shmeli bën nicayún bënigui'i gan biubré. Chi'i rabë bënigui'i lo bën?
pres- *pst*

hasta meli nibëde'e shnitë bënigui'i nizeca'a bënigui'i za, bënité
pst *unrealpro.* *pst*
bënigui'i.

--Anë sin shnita' si dchabëquë na shnita' --rabë bënigui'i. —anë cagre' cagre' meli chaca'a za? —rabë bënigui'i. Rabë bënigui'i:
 —Na'a guëtua' na'a -rabë bënigui'i. —Na'a guëtua' na'a --rabë
^{Iel self myself}
 bënigui'i.

Chi'i rabë bën lo bënigui'i:

—Blaquëllë?

—Tantu rë' dani blaquë na'a -rabë bënigui'i.

—Guiena' —rabë bën --modë zie du' ta laquë na shquëdcha'.

—?Ca lo na shquëdchu'? —rabë bënigui'i.

—Na shquëdcha' na astë montania kikiri qui --rabë bën lo bënigui'i.

Ën la'adëllë bën ne'e; Ën bëndchabë ne'e la'allë', bën ne'e.

CHI'I NA NE'E, bënigui'i ze diendë. Ya bënigui'i bëdo'o. Bëde'e
^{pet}

bën tu gui'ichi cua'a bënigui'i. Bënigui'i zeta'a diendë. Chi'i
^{fst}
 bëdochini ~ bënigui'i za.

—Juan —rabë shnitë bënigui'i. —?Shi gurán biubrëu'? ?Shorë
 cabezë nanda' lo' tayobë guiubrëni' za.

Chi'i rabë bënigui'i:

—Na'a rëquë cabi'a laquë caguitë ra bën; rë'ë cabi'a. Güeno. Rë'ë
 guachita' —rabë bënigui'i, —anë sino gragá dumi shtenu' nabëne'edchu'
 saca'a za grali meli bënita' —rabë bënigui'i. —perë anë rë'ë
 na'a bëtua' na'a —rabë bënigui'i.

Chi'i rabë bën:

—Juan, adë raquë tóntu'. Ne'e guto'o lo' -rabë bën -?Ca riénu'
guëto'o lo' --rabë bënítë bënigui'i.

Chi'i rabë bën; rabë shnitë bënigui'i:

--Zë'ë la'.

Rabë bënigui'i:

--Na'a bëtu'a na'a.

--Anë rabë bën --Guna' lo' shi gúnu'.

--Anë sino' na'a guza'a, nitë. Chaguéna' gan dumi.

Chi'i rabë shnitë bënigui'i:

--?Ca riénu'; guzéu' rë'ë ta'; na'atä' ya'ana' tusa' --rabë bën.

--En lo'olo' no'on ninguiu' no'on nié lo'.

Chi'i rabë bënigui'i lo shnitë bënigui'i:

--Na'a guza'a.

Bënigui'i be'en punerë ze. Guna'azë bënigui'i tu guichi; zeni
pst *hab.*

bënigui'i; ze bënigui'i; ze bënigui'i. Nie'a ze bënigui'i la'an montë.

La'an ra zeza' bënigui'i la'an ra montë. Chilë brecá bënigui'i tu
lo ngolbëchi. Chi'i rabë ngolbëchi lo bënigui'i:

--?Ca lo chíu'?

--Na'a cha'talë partë rë'ë -rabë bënigui'i.
en yona

Chi'i gubie bënigui'i lo rë'ë .

--En ?ca chíu'? Zitu na rë'ë. ?Cuandu guëdchiniu' rë'ë? rabë
fut

ngolbëchi.

Rabë bënigui'i rë'ë:

--?Shi dë gúnu' gu'u na'a? --rabë bënigui'i.
why don't you take me?

--Na'a gua'a lo' --rabë ngolbëchi, perë tipësë cuan técha'; adë yábu'.

O   V   S   O   V   S

Rë'ë bënigui'i zenítá' ngolbëchi. Bënigui'i zení^m ngolbëchi.

Ze ngolbëchi. Chi'i la'a bënigui'i breca' asta la'an montë; bëzu ngolbëchi bënigui'i. Chi'i rabë bënigui'i: lo ngolbëchi:

--Gun rë'ëga' guëzu' na'a?

--Guio', rëgá' bietë. -rabë

Rë'ë bietë bënigu'i; bëde'e ngolbëchi tu du' ubi shtë'e ngolbëchi
cu'a bënigui'i.

--Balë shindé ca'adchu' con du' ubi rë'ë gun yudë lo' -rabë

--Guio' --rabë bënigui'i.

Bënigui'i zéta'a. Bënigui'i ze shtu. Ze bënigui'i la'an montë shtu. Zugua'asë bënigui'i. Zugua'a bënigui'i zugua'a bënigui'i la'an rë'ë. Chi'i rnin' bënigui'i:

--Shini guza'ata'? Anë -rnin' bënigui'i.

Chi' breca' tu bësiá' lo bënigui'i. Chi'i rabë Juan.

--Ca chiu'? --rabë bësiá'.

Chi'i rabë bënigui'i lo bësiá':

--Na'a cädcha' guza'a talë partë rë'ë; dozuna' gan guëdchia'.

--Cagunu' gan guëdchiniu' -rabë bësiá'.

Chi'i rabë bënigui'i:

--?Shidë gúnu' gu'u na'a?

--Anë rabë bësiá' --Gua'api técha'.

Gua'api bënigui'i téchë bësiá'.

--Tunadë y'abu' lo nisë; guná lo' undë lo' yabu' rë'ë, zení nisë lo' -rabë bësiá'.

Ejemplos de pronombres indefinidos.

Ni tubí chu bëdchiniidi'i. Nadie llegó.

?Pë guni'i mësë lul? ¿Qué dijo el maestro a tí?

Nietiqué. Nada.

Bëdi'i Nada.

Ade' chu gunadi'i lu nguba'në. Nadie vió al ladrón.

CHI'I NA NE'E, chi'i bënigui'i zeta'a asta la'an shtu montë. Bëzu bësia' bënigui'i. Anë sin con du'ubi rë

--Guna lo' ta du'ubi rë'ë guëne'edcha' ~~zëf~~^{fut} lo'. Ta ne'e guëllui' pa lo'.

--Anë --rabë

En bënigui'i ni tu ga'ayu. Shi zení bënigui'i. Chi'i bënigui'i zu la'an montë. Chi breca' tu bënduni. Brecá zdchiga' bënduni laquë zugua'a bënigui'i. Chi'i rabë bënigui'i lo bënduni: (right there)

--Su na'a -- rabë

--Talë quillu' --rabë bënduni. --Gua' lo' --rabë bënduni.

Chi'i rabë bënigui'i lo bëduni:

--Bëla' ?blacshë? Gunanu' cua'a nun rënë shte'e go'on.

--Gulli'i, gulli'i ~~XXXXXXXXXXXXXX~~ nun rënë shte'e go'on; gulli'i ta chi'i. Gua'a lo' --rabë bëdunë.

La bënigui'i ze zetili go'on. "Cagréta' meli?" ~~xxxtt~~ rnin' bënigui'i. "Cagréta' meli?" Chi'i la'a bënigui'i zu cagré meli. Chi'i gu guná la bënigui'i dizë du'ubi shte'e bësia' nua'a bënigui'i. Chi'i retenci bënigui'i. Ya' ya' re'e bënigui'i. Chi la'a dumi re ya'aldë ladi bësia'. Chi gun bënigui'i ra meli nga'alë, chi'i zellu'un bënigui'i ~~verstrumis~~ gusi' bënigui'i tu chivë bre'e rënë parë güë'ë bënduni. Bëcha' bënigui'i ~~pst~~ tu cha' rënë. La'a rënë rë'ë güë'ë bënduni. Ya chi'i bënduni biéta' ~~pst~~ bënigui'i. Ze bënigui'i hasta guërolde montë. Bëchin bënduni bënigui'i.

Chi'i

--rëgá bia'an. --rabë bënduni lo bënigui'i.

Chi'i nabaro'osë zu bënigui'i. Chila' tu bëndái brecá, bëndái.

Chi'i rabë bënigui'i lo bëndái:

--Bi'e na'a ca lo chíu'. Na'a guza'a asha montania kilkiriqui
Im goenq

--rabë bënigui'i lo bëndái.

--Chu la, patron?

--Crë' la patron?

--Anë, gua'api tipësë gudchibë.

Bëndái gua'api quë ya ze bëndái, ze bëndái ya' pe chi guzushtó
bëndái hasta lo guiu'u, hasta ru'a li patron rë'ë. Chi'i rabë bënigui'i
lo bendái:

--Anë sin ya be'enu' gan bëdchiniu' na'a rë'ë. Anë. Gunata' lo'
pet *pet*
ya bëdchiniu' na'a rë'ë.

Chi'i MA NE'E, la'a bënigui'i bëdchi; bëdchín bënigui'i. Chi'i
bësëdchi bënigui'i ru'a puertë .
faz

--Shi bëdchiniu', Juan? --rabë bën. --Lo' ne'e caníhu', Juan.

--Erabë, na'a ne'e canin'a.

--Shila' bie'edëcu'. Shini be'enu' bie'edu'?
what did you do to arrive

--Shoquë bënita' bielde' ta rë --rabë bënigui'i.

--Modë be'enu' gan; anshë anë sin --rabë bën lo bënigui'i. --Balë

bëdchiniu' rë' --rabë bën --Anë sin rë gunu' dchin'. Na'a dchin'
fut
napa' rë' --rabë bën. --Gunu' dchin' chi'i --rabë bën.

Chi'i bëzú bën bënigui'i. -cayún. Bueno! Bënigui'i gun dchin'.

—Ané sin balë bie'edu' ~~EX~~ rë', na'a guëne'edcha' tu shindcha'apa'.
fut

Tu shincha'apa' *co'o* -rabë bën
fut

CHI'I NA NE'E, bënigui'i zu. Juan zu ñn rnin' Juan modë sca'a.

Chi'i bëzú bën tu larë lo ndë'a. Gulli'i bën chonë shi'in bën. Napë
bën chonë shi'in b'en. Gulli'i bën tu larë lo ndë'a. Bëzú bën; ni'asë
ra ne'e rlu'i. ~~EX~~
lest only

—Guna' lo' gudë nagú ladchu' rë'ë -rabë bën.

Pe bëcualo Juan tu nina' merë lo güeldë'ë; ne'e pa na lultimë
más nanë que lo shtadë. Nanë ne'e mas casë la ne'e, na bëndchabë.

Chi'i rabë bën: lo bënigui'i:

—Bueno, —rabë bën. —Guran si —rabë bën. —Talë bëcualo'
shi'inia rë'ë —rabë bën —perë glli chiguenu' *dchin'* —rabë bën.
fut

—Chiguenu' dchi' —rabë bën lo bënigui'i.

—Ané —rabë bënigui'i. /

—EXXXXX Chisio'o tu montë —rabë bën.

—Bueno.

Zeta'a bënigui'i. La'a bën rabë:

—Ta nga guiasa'an shi'inia' nagó.

Bëdchin bënigui'i ze. Bënigui'i bëde'e bën tu guibë yag, yag,

bëde'e bën tu madchedë yag cua'a bënigui'i. Rabë ~~bëdchin~~

fut —~~29~~ *mi bëdchinu!*, Juan? —rabë bën —~~Le me'e carinu!~~, Juan.

~~Rabë mi a ne'e carinu.~~

~~Shila mi adiou' shiñi be'enu' mi'adu?~~

~~Shiquë bënita bielda'ia rë! —rabë bënigui'i~~

Bëde'e bën tu barretë na yag, tu palë na yag, ibë yag. Chi'i bënigui'i zeta'a. Chi bëdchín bënigui'i perë rqui'idchi bënigui'i lo ^{per}
_{hab.} guiu. Cagre'e chasë ne'e comu yag na ne'e; ni parë guëchuguë ne'e madchedë rohuguëda' madchedë. Yag na ne'e. Chi'i bënigui'i no'onta'
_{hab.} Juan pe rbin la' Juan no'on Juan. Rbin la' Juan, no'on Juan. Chi nabaro'osë chi la'a niña bëdchín. Niña bëdchín, ^{esposo} chia' Juan, ba. Chie'lë Juan bëdchín. Chi'i rabë niña: XXXX

—Juan, ?shide cayúnu'?

—En bëne'e shtádu' tu yag, tu madchedë yag. Na tu palë yag na'a; tu gra ne'e na yag —rabë Juan —Anta parë guna' dchin'. ?Cuando?

XXXXXX —En bën tontë non, Juan. Lla'a rdchíbu' —rabë bën —Lla'a rdchíbu'. Na'a guna' yudë lo' —rabë bën. —Na'a guna' yudë lo'; adë rdchibëdu' —rabë bën —Data go guetë, Juan.
—En na'a gadi gan gauha' —rabë Juan. —Gurán rë' rdchiba' porquë ngatë' crë'ë na'a shtádu' talë na'a di guna' dchin' zguín shtádu'
^O _{fut} ^S will kiel na'a. Na shtádu' de quë gati Juan, ba.

CHI'I NA NE'E,

—Guda' —rabë bën.

Chi'i Juan zebi'iguë Juan.

—Data go' guetë.

—En gadi gan gauha' guetë. Ndasë guetë gudo Juan.

—En dani ieu' rë'; guëdo'on tu bëcha'a rë'e —rabë bën.

8 po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan.

--Modë bë enu! gan. Anëshë. Anë sin --rabë bën lo bënigui'i.

--Bale bëdchinu! rë! --rabë bën --Anë sin rë gúnu' dchin'; na'a dchin'

napa! --në po gant

po gant yan, po gant yan.

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

--po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan, po gant yan

Chi'i gudishi Juan iquë Juan lo shibë bëñ. Tu rasë gudishi Juan iquë Juan lo shibë bëñ. Chi la'a Juan ningasita'a; pe chi gubán Juan, rëmanu gun montë cagré montë. Gualó montë; nindá montë. Ya guéchaguë gra li ne'e gualó. Pe bia'anquë tu patiu. ~~XIXGHIÑEÑAGUÉ~~ Pe sho'oquë na ne'e. Juan ziéta'a. Chi'i rabë chie'lë Juan:

--Lla'a rsurëdchi. Na'a bëna' ne'e. Gushtë, Juan. Anë si no'o gubi'a gan y gra li ne'e. Lla'a ze surëdchi lo da. Lo' nanu'. Ta na'a guza' delantë; nabaro'osë guëdchinia' chi lo' guie'edu'.
 fut   fut   when   fut

--Guiená —rabë Juan.

Chi'i la'a guna'a zeta'a; Chie'l Juan zeta'a. Biubré pa li.
 past   past

Chi'i rabë bëñ lo chie' Juan:

--Gun Juan?

--En Juan mertë' be'en gan. Juan cacua guilë gra guilli --rabë
 past   prog.

bëñ. --Juan merë be'en gan. --Juan --rabë bëñ --merë gun gan.
 past   fut

--Guio! —rabë bëñ interrog.

--Juan be'enlë gan?

--Anë —rabë bëñ.

Ca chindi la'a bëñ, ba, gun Juan gan, guësiá montë. Chi'i
casilla,

nabaro'osë la'a Juan zi'a. Chi'i rabë Juan: camu

--Dago —Dago na'a, bëzala! Dago —Dago na'a, bëzala! Dago —Dago na'a, bëzala!

--An bëzalu', Juan.

--Dago —Dago na'a, bëzala! Dago —Dago na'a, bëzala!

--Guio'; na'a bëzala'.

POR FIN

—*Modë be'enu' gah.*

—*Anëshë.*

—*Anë sin --rabë bën lo bëningui'i.*

—*Modë be'enu' gah.*

—*Balë-bëdchinu' nëly --rabë bën --Anë sin rë gúnu' dchin'; na'a dchin'*

nëly kë, oqë. Tëp, qëndra mës, e' qëndra qëndra;

napa!

—*Modë be'enu' gah.*

--?Bé'enu' gan?

--Anë sin chibiu' rë'ë grali montë naguninhu' bësia'.

--A bënu' gan?

--Guio'.

--Anë, sin chie'lëcu' na shi'inia --rabë bën. --Cua'a shi'inia' ^{lléinia'}

--rabë bën. --Cua'a ne'e porquë chie'lu' ne'e. --rabë bën

--An --rabë Juan.

Juan nonita'a bën cua'a Juan dcha'apë rë'ë. Niña cua'a Juan. ^{O ✓ S}

--Pe brague'lë ya glli chiguénu' shtu dchin' --rabë bën lo Juan.

--Glli guie'edu' chiguénu' dchin' --rabë bën lo Juan.

Güeno, Juan zéta'a; zeguén shtu dchin' rë'ë. Juan zéta'a.

Nabaro'osë ^{gnes} ^s ^{past} gulu'nezë bën Juan, chiguén ^{went to do} Juan shtu dchin'. ^v ^S ^{fut}

--Anë sin cadcha' --rabë bën --gu"ezo' tu pilë guërolde guërolde
lo patiu nana' lo ndë'a laquë rnin'a lo'. Ni guëzo' tu guiu'u --rabë bën.

--Ni cádcha' --rabë bën --ru'a pilë bien hecho guialë guía', rialë
guía' guëzú ^{gufia'} rosë; ën nigá guialë guía' rosë --rabë bën.

--Guëzú guía' rosë --rabë bën.

CHI'I NA NE'E, Juan zéta'a. Bueno. Rnин' Juan: "Zúnta' gan; zun,
¿ can I do?"

chie'la' yudë na'a." rnin' Juan. Bueno.

Rabë Juan lo guna'a:

--Ta na'a cha'a crë'ë na shtadu'.

En guna'a nalë ne'e. Juan rabë lo shtadcha'apë:

--Na'a cha'ashë.

Juan zéta'a. Guna'a nalë shi rabë shtadë lo Juan. Juan zeta'a.

Juan zéta'a. Juan zeta'a. Chi'i rabë Juan. Chi'i bëdochín Juan zeniga

Juan ra cosë yag rë'ë. "Shini gunta'?" rnin' Juan. En no'oní Juan
how can I do it?

ne'e, nabaro'osë chi~~EXXXXX~~^{pet} la'a guna'a bëdchin. Chi'i rabë Juan:

--Crë'ë gunin' shtadu' luá' nigá guiu'u guëza'a. En ni tu pilë
así said your fi. to me at once make!

nigá tu pilë cha'a lo ndë'a rë'ë --rabë Juan. --Ni guía' guialë,

bien hecho, jardín gaquë ru'a pilë.

--An, data' go', Juan. Ya nánu' nga gac ne'en; nga gac nigá lo'.

--An --rabë Juan.

--Juan, go'

Chi'i NA NE'E, Juan g cayo', Juan. Nabaro'osë,

--Da' ta ícu', Juan.

--Guio'.

Nigá gutëga'a Juan tu ratu'. Chi'i Juan cua Juan bëca'aldë.
pit

Chi la'a guna'a zeta'a cayún ne'e lo shti; guna'a run guna'a ne'e.

Ya chi'i gubán Juan. Guiu'u zobëlë; la'a pilë bien hedho. Guía'

rialëlë. "Hijole" Grali guía' nirabë shtadcha'apë Juan lo Juan.

Ne'en nalë. Chi'i rabë guna'a lo Juan:

--An, sin gushtë, Juan.

Ta chi'i gushtë Juan; pe bien hecho rlu'i; guiu'u zobëlë

--Anë sin, Juan, anë sin lla'a rdchibu' gra niguënín' shtáda'
 lo' be'en ne'e --rabë guna'a --porquë na'a nala' shidé gúnu' glli.
 Glli cayún shtáda' llgabë con na, nápu' quë chigue'enu' glli. En
^{go is plain}
 la'allë go'on ne'e chiguénú'; en la'allë go'on ne'e chiguénú'.
^{not a bull it}
 Nigue'eldë rë'e guëne'e shténu' --rabë guna'a. --Balë lo' bénú'
^{you will beat}
 gan nde'e.

CHI'I NA NE'E, Juan zieta'; guna'a zieta'. Primerë chie'lë Juan
 zia. Chi'i rabë guna'a lo Juan:

--Ta na'a guza'a delantë.

--An --rabë Juan.

Nabaro'osë la'a Juan zia. Juan zia. Chi'i rabë Juan lo shtadcha'apë
 Juan:

--Da, anë sin, na'a bëza'.

--A bëzalu', Juan.

--Anë bëna'a gra niguñinhu'. Do'o chobié ra'a anë.

--Anë --rabë bën --Nga'a chobiera donë'.

Chi'i guní Juan bën; Gubi'a bën. En chi'i bien hecho, quë na rë'e,
 laquë be'en Juan dchin'.

--Anë, sin --rabë bën --Gli'e bëcuá descansë shténu', Juan.
^{go rest}

An go'oldë gu'u gue'lë; Juan ningasi. Chi'i nabaro'osë tempranru

--ta glli guiédu' ta chiguénú' dchin' --rabë bën lo Juan.

--An --rabë Juan

En chie'lë Juan nalë rabë chie'lë Juan lo Juan:

--Nigue'eldë ta da gac ladu derechu; na gac izquierdu --rabë
^{Once} ^{father on right} ^{mother or left}

Chi'i rabë:

--Shi zëë

Rabë Juan:

--Guio'.

—Nigue'eldë; adë rdochibëdu' —rabë chie'lë Juan lo Juan. —Dubëna garrotë guëchaguë. Guënia'a shi'a na; Undigu na diguëdinrana ta guëte'edë ra galzi na gan.

--An --rabë Juan.

Goldë nica'iru la shtadcha'apë Juan cacuanlë Juan.

--Guda' Juan da chigue'enu'

--Guio' --rabë Juan.

--Gundibë go'on.

--Guio'.

Juan zendibë go'on. Bëzu go'on. Chu guëdibë go'on? Orë rë'ë no'on Juan bëndibë Juan Go'on. Lo shti chie'lë Juan. On digu go'on di bëlibë. Rde'e Juan garrotë shi'a go'on. Juan zegue'en nita go'on.

La'a shtadcha'apë Juan rabë lo Juan:

--Chigue'enu'; guëcuëu' bini nigá ze'e, guieniu' —rabë bën.

—Ziquë nigá guëcuëu' bini; Nigá ze'e guëne'e guelë —rabë shtadcha'apë Juan.

--Anë --rabë Juan.

Zéta'a Juan. Zení go'on con chie'lë ziquë nigá rœue Juan bini.

Pe cana go'on ga'an go'on. Pe riequë Juan garrudchi cuë'sh sho'on

shtadcha'apë Juan; chë's llo'on go'on. Pe riequë Juan garrudchi.

Chi'i Juan zeta'a; caya'an Juan ziquë nircuë Juan. Bini nezë tras.

Pe chi recá Juan nigá guelë zobë; nigá ze'e mne'e guelë. Chi'i nigá ze'e cane'e guelë. Nigá ze'e. Nigá ze'e. Ya gualó, chi ^géga'a orë gabildë gun shtadcha'apë Juan con llan con shtadcha'apë Juan. Pe goldë Juan biubré pe anë sin bën raquëgui ta Juan. Pe anë sin ya na'a na na'a chudé cayún ne'en. La'a chie'lë Juan cayún ne'e. La'allë Juan cayún ne'en
---Anë sin gati Juan ---rabë bën. --Gati Juan; Hndigu Juan digati. Juan.

Chi'i no'oni ra bën Juan gati. Bueno.

Chi'i rabë chie'lë Juan:

--Nigue'eldë ta da quin la'a ra'a; nigue'eldë ta guëropëga' ra'a quin da, quin da ---rabë ---Eo'o guzobë ra'a ---rabë chie'lë Juan.

Nacáhiru la'a Juan bre'e. Chi'i rabë guna'a lo Juan:

--Gulli'i tu guay cho'oni ra'a ---rabë guna'a. ---perë lla'a ru' tu guay ndio'o, lla'a ---rabë guna'a lo Juan. ---Bie'a tu guay dchitë ---rabë guna'a ---ta ne'e rga'a gadch gadchi legua. ---rabë guna'a ~~xoxgadchik~~
---Gadchi legua, rga'a ne'e.

---An ---rabë Juan.

Ze Juan. Bëcualó Juan tu guay ndio'o ta ne'e guëtipë guaguë Juan.

Pe rabë bën:

---La'allë nde'e guënié lo' ---rabë bën lo Juan. ---Guay niná gadchi

Legua ninn'a lo'; ngatë guie da gánu'. --rabë bën.

Juan zeta'a; bie'a ra bën guay rë'ë. Guay zení Juan; zení Juan.

Chi bre'e guna'a shte'e Juan, chi'i bëcuë bën shen bën la'an guiu'u ta no'on ningasi bën; ribëquë shi'a bën. Chi güë shtadcha'apë Juan, riubë shie'a Juan nga'a. Nladëllë Juan ne'e nga'a. Dizë shen guna'a ne'e.
"En ra bën bre'elë zelë bën bre'elë bën zelë. Chi'i rabë bën lo ~~sh~~ chie'lë bë:

--Y cuchi ningasi ra'a ne'e. Chu guëshali ru'a guiu'u ningasiquë ra bi'in --rabë bën. --Ngada' cha'a donë' --rabë bën --ti rëga' cha'a.

Güë bën shtu lo mizmë; chu guëshali ru'a guiu'? Riubëquë shen bën ën shen ra bën ne'e riubëquë shi'a bën ën shen bën ne'e riubë.

Chi'i NAME'E, bën zeta'a bën ze ën Juan docalo' biu'ulë Juan.
Pe chigubie'a bën bëshali bën ru'a guiu'; biutë bën. Shtu vez nagüë bën nabre'e shunësë fiubë ne'e; dizë shen bën/ giutë bën laniu'u; dizë shen guna'a ne'e rë'ë. Chi'i chu zu laniu'u. Chi biubré llu'un bën li bën.

--Anë sin rabin gula'a ra bi'in ze --rabë bën.

Chi'i rabë Juan lo chie'lë Juan, biu'ulëta' caló Juan ze. Chi'i rabë ~~Juan~~ chie'lë Juan lo Juan:

--Ngatë gunda' gan ga'a ra' la'a da güëllë laniu'u. Ën chie'lë Juan

~~X) Majëndë quë guin lanañë' ën gate' gun da ga'a në'; ën gurnie lo'~~

bie'a guay nina' de siete legua. Nga guie'a da gánu'; guay rë'ë na gadchi gadchi legua. Rga guay rë'ë tu jalón.

Pe chi'i gubie'a bën.

--Segurë zení ra bi'in guay. Niña ya nanë; bi'in gudë guay nirga gadchi legua.

Ya chi gubi'a shtadcha'apë Juan pentë run guay ibë dchitë na guay.

La'a guay rë'ë rga' gadchik legua ën la'allë guay ne'e cosë malë ne'e.

Chi'i NA NE'E;

--Na'a chananda' ra bën --rabë bën

Pe chi'i ze bën. Pe chi'i gubi'a Juan nezë tras. La'a bën zie'asë.

La'a shtadcha'apë Juan zie'a tras. Chi'i rabë Juan:

--La'a ra'a bëga'a ra'a --rabë Juan.

Rabë chie'lë Juan:

--Anë sin la'a ra'a bëga'a ra'a.

Chi'i rabë chie'lë Juan lo Juan:

--?Gun mun' bëgu?

--Guia', bëgu nua'.

--Anë gudishi bëgu shténu' lo guiu.

Pe chi bëdchin bën tu rumpëcapë doshëquë narë'ë. ?Chu tedë lo rumpëcapë? Pe chi'i biubrë llu'un bën para tras. Pa tras cate'edë bën. Ën dizë bëgu ne'e ën ga'arë. Chi'i biubrë llu'un shtadcha'apë Juan nezë tras. Chi'i rabë shtadcha'apë Juan lo chie'lë bën:

--Chu tedë rë'ë tu rumpëcapë na rë'ë.

--Bën tontë no'on la'allë rumpëcapë ne'e, bëgu shte'e Juan ne'e.

Gudishi Juan lo nezë. Guzaquëllu rompëcapë ne'e.

--Anë na'a cha'a shtushë --rabë bën.

Chi'i zelu'un bën shtu. Shtu ze bën. Chi'i gubia'a chie'lë Juan nezë tras, shtadë bën zie'elë nezë tras. Chi'i rabë chie'lë Juan lo Juan:

--Gubia'a, la'a zie'elë tras shtu. La'a guëna'azë la'a ra'a. Anë sin quin la'a ra'a.

Chi'i rabë bën:

--?Gu nu' guiaquanë --rabë chielë Juan.

--Guiaquanë nua' --rabë Juan.

--Anë gudishi guiaquanë lo guiu --rabë chie'lë Juan.

Chi'i böti'a Juan guiaquanë lo guiu. Chi bëdchin bën ru'a nisë, nisëdo'quë. ?Chu te'edë nisëdo', nisëdo'quë de masiadë nisëdo' doshë.

Chi'i biubrë llu'un bën nezë tras.

--Chu te'edë ru'a nisë --rabë bën lo chie'lë bën.

--Bën tontë non' la'ashë nisëdo' ne'e --rabë bën --biédu'

guiaquanë shte'e Juan ne'e --rabë bën --guiaquanë gulundi'a Juan lo guiu. Guzacu' nisëdo'.

--Na'a chananda' shtu --rabë bën.

Chi'i ze bën chi'i gun chie'lë Juan nezë tras shtu. Shtadë chie'lë Juan nandëlë tras shtu.

--Anë sin la'a ra'a bëga'a ra'a. Shi niguëdún ra'a?

Chi'i biutë ra bën di la'an gudo'. Biutë ra bën. Chi'i be'en ra bën formë de bëshozë. Chi'i rabë shtadcha'apë Juan lo Juan. Rabë lo gac Juan.

Gunabëdi'i shtadcha'apë Juan:

—?No'on chu tu bën gudedë rë', zení tu guna'a?

--Ni tu chu gudedë rë' dizde gu shorë nu'a rë'ë --rabë Juan.

--Cagre'a ni tu chu gudedë rë'.

“En logac Juan ne'e gunabëdi'i bën. Chi'i la'a chie'lë Juan no'on nilë ra'a guibë n rza'a campán; rza'a ta guëdë'a ra bën ziquë runguë bëshozë, ta guëdë'a bën. En chie'lë Juan caza'a guibë. Chi'i biubrë bën pa tras. "Mejor cha loda' chananda' ra ne'e; zelasi ra ne'e shi guni'a ra ne'e; ya gula'a ne'e" --rabë bën.

CHI'I NA NE'E, bën biubrë ta tras. Chi'i rabë shtadcha'apë Juan lo shandcha'apë Juan; rabë bën:

—Cagre'e nidihiela' ra ne'e.

—Lagaquë bi'in ne'e bedininhu', --rabë bën. --Ca gúnu' gan ja'abin. Lla'a zeru --rabë bën.

—Anë --rabë bën

—Gan ra'a bi'in guc guiubrë ' ra iññu bi'in, chi'i guëdin ra bi'in, ziquë na burlë ni bení ra bë'in la'a ra'a --rabë

CHI'I NA NE'E, Juan zéta'a. Chi bëdchin tu ru'a guëdchi, "Anë sin shquëdcha' bëdchin" rabë Juan lo guna'a. --Na'a cha'a lidcha'. Cha'a chabi'a gun shnita' --rabë Juan. --Ni chubi'a gun ra sa'a --rabë Juan.

--Anë, perë guná zéu' --rabë guna'a lo Juan. --Gunadë chideu' xë

tēchu' gapē na'a ~~xa~~ ra bēn. Talē chideu' tēchu' gapē na'a ra so'o, ya bi'u lādchu' na'a. Ya bia'ldē lādchu' na'a --rabē guna'a lo Juan.

--A'nda' --rabē Juan --na'a cha'a.

--Anshē' --rabē guna'a.

Chi bēdchín Juan, la'a shnitē Juan nabanquē. Chi'i rabē bēn:

--Juan, shi bēdchín lo'j Juan.

--E, na'a bēdchína' --rabē Juan lo shnitē Juan.

Chi'i gudē'ēdchi ra bēn. Gudapē na'a ra bēn tēchi Juan. Guēra nezē no'on sa'a Juan. Gudapē na'a ra tēchi Juan.

--Shi bie'a lo', Juan?

Rquitē bēn bēdchín Juan. Bia'aldē la' Juan chielē Juan. Güeltē rgu'u chie'lē Juan. ?Shini gun chie'lē Juan. Chi'i rabē shnitē Juan lo Juan:

--Anē sin ya bie'adu'. Aquē shchi zéu' Juan; anē sin shchi ne'e giléhu' --rabē --anē shi rninhu' sëdi'ilē ra'a tu nöchie'lu'.

--Anē --rabē Juan.

--?Co'o guna'a rē', Juan.

--Anē --rabē Juan.

Goldē guti'in shnitē Juan chie'lē Juan.

NA NE'E, En chie'lēta Juan run nalašē. Bia'an laquē bia'an ru'a guēdchi. Chi'i rabē shnitē Juan:

--Rnan guna'a ne'e ca'a Juan.

Bueno. Nigá yaquē nda'i Juan. Gra nigá yaquē nda'i Juan.

Nigá ya guná guna'a ne'e. Pe merē chichu'u sa'a, lo sa'a zobë ra bën
 lo mellu. No'on shtambali Juan zobë lo mellu con Juan con ra sa'a Juan.
 Sobë. Chi la'a ra bën zobë lo mellu, con shtambali, chi'i bëdchiní tu
 palomë lo ndë'a. Rnin' palomë lo ndë'a:

—Tiempë chi bënda'a lo' lo galguti, ën anë ta rë'ë bëdchini'u na'a.
 Ze'ë rrin' palomë. Chi'i rrin' ra bën:

—Tiempë chi bënda'a lo' lo galguti.

Chi'i rabë ra bën lo Juan:

—?shi ndéta' matxa rrin' palomë?

Chi gunák guná la'a Juan dizë chie'lë Juan na palomë. Pe guzundi
 llu'un Juan; ze Juan. Juan zéta'a. Rë'ë na nígualó ne'en.

Una Historia

1. Tu bën shquëdcha' ze laachi cun chopë niguiu'.
una persona mi pueblo fue campo con dos hombres.
sh-guëdchi-a' (pos. pueblo mio)
Una persona de mi pueblo fue al campo con dos hombres.
2. Tu nee la Juan; tu nee la Pedro.
uno él nombre Juan un él nombre Pedro.
Uno de ellos se llama Juan; uno se llama Pedro.
3. Na ra bën migu.
es pl persona amigo
Eran ellos amigos.
4. De repentë guzuló tu nisëguiá.
de repente empezó una lluvia.
gu- zuló (pret. empezar)
De repente empezó a llover.
5. Zóbëtaa tu yaguesë rëë.
estaba un árbol sauz allí.
zobë-taa (parar-?)
Allí estaba un árbol sauz.
6. Zi'e ra bën ni'e yaguesë.
ir pl persona pie árbol sauz.
Fueron ellos al pie del árbol.
7. Zesaapë ra bën ni'e yaguesë dë gadchë ra bën.
ir pl persona pie árbol neg mojar pl persona
ze- saapë (ir) g- adchë (fut. mojarse)
Ellos fueron al pie del árbol para no mojarse.
- 8 Nabaroosë chi guzuló guzi'u, rdiin guzi'u.
entonces cuando empezó relámpago, cayó rayo
Entonces cuando empezó a relampaguear, cayó un rayo.
9. Chii gudiin tu guzi'u iquë yaguesë.
entonces cayó un rayo sobre árbol sauz
Entonces cayó un rayo y tocó al árbol en la parte arriba.
10. Dë guc yaguesë.
polvo se hizo árbol sauz
gu-ac (pret. ser)
El árbol fue completamente destruido.
11. Chii guiunëgá ra bën guti ra' ni'e yaguesë rëë.
entonces tres pl gente murieron pie árbol allí
gu- ati (pret. morir)
Entonces las tres personas murieron al pie del árbol.

- Your previous all
sentences said all
3 died
12. Tusë bën gulaa.
 solamente una persona se salvó.
 tu -së (uno solo) gu- -laa (pret. salvar)
Solamente una persona se salvó.
- 13 .Laa nee guguen' visu shtadë cun guguen' visu
 él fue a avisar padre de con fue a avisar
 gu- -unë (pret. hacer) sh- -dadë (pos. dadë)
 shtu bëchi bën naguti nizenín gunan'.
 otro hermano persona el muerto el que llevaba mujer
 na- g- -ati (el que pret. morir) ni- ze -nín (el que ir con)
El fue a dar parte al padre y a otro hermano del difunto que llevaba su mujer.
14. Ze nee ru'a li bën.
 ir él puerta casa persona.
El fue a la casa del hombre.
15. Chii rabë bën lo nee: --Lo' nee canínhu'.
 entonces dice persona a él tu él hablando.
 ca- nín -hu' (pres. hablar tu)
Entonces dijo el hombre: --¿Estás hablando tu?
16. --Guio', naa nee caninha'--rabë nee lo bëchi bën.
 sí yo hablando-yo dice él al hermano hombre
 ca- nín -ha' (pres. hablar yo)
 --Sí, soy yo que está hablando-- dijo él al hermano del hombre.
17. --Ojë gánu' shi guzac bëchu'--.
 verás que pasó hermano tuyo
 g- an -u' (fut.ver tu) gu- zac (pret. suceder)
 --;Vas a ver lo que pasó a tu hermano--.
18. --Shi guzac bëcha'--.
 que pasó hermano mio
 gu- zac (pret. suceder) bëchë -a' (hermano mio)
 --¿Qué pasó con mi hermano?--
19. --Doo, gábiu'; gánu' bëchu' guti; bëllaatë yag.
 Vámomos verás vas a ver hermano tuyo murió se deshizo árbol
 ga- bi -u' (fut. ver tu) g- an -u' (fut. ver tu)
 gu- ati (pret. morir) bë- llaatë (pret. deshacer)
 Vámonos, verás que murió tu hermano; cayó un arbol sobre él.
- 20.--Shicuén bëllaatë yag bëcha'--.
 por qué cayó árbol hermano mio
 --¿Por qué se cayó un árbol sobre mi hermano?--
21. --Bi'e tu guzi'u; gudiin iquë yag.
 vino un relámpago; tocó arriba árbol
 b- i'e (pret. venir)
 --Vino un relámpago y tocó al árbol--.

- ✓ 22.--Gátiguë bëcha'--rabë bën.
morirá hermano mio dice persona
g- ati -guë (fut. morir)
--;A poco morió mi hermano--dijo el hombre.
- ✓ 23. --Béchu' gutila'-- rabë bën lo bën.
hermano tuyo murió ya--dice el señor al hombre.
gu- ati -la' (pret. morir ya)
--Tu hermano ya está muerto-- dijo el señor al hombre.
24. --Doo ta guëbiu' tal partë rëë--.
vámanos hasta verás tal parte allí
guë- bi -u' (fut. ver tu)
--Vamos y verás en aquel lugar--.
- 25.--Bëdiin guzi'u iquë yag-- rabë bën.
cayó relámpago sobre árbol dice persona
--Un rayo tocó al árbol-- dijo él.
26. --Ca lo--rabë bën.
donde dice persona
--¿Dónde?-- dijo el señor.
- ✓ 27. Chii bëree lluun ra bën.
entonces salieron corriendo gentes.
bë- ree lluun (pret. salir correr)
Entonces salieron corriendo ellos.
28. Zelluun ra bën hashta rëë.
ir correr la gente hasta allí
ze lluun (pres. ir corriendo)
Ellos fueron corriendo hasta aquel lugar.
29. Chii zeguen' shtu bëchi Juan visu li shtadë Juan.
entonces fue otro hermano Juan avisar casa padre Juan
Entonces otro hermano de Juan fue a avisar la familia de Juan.
30. Chii bëdchín nee lo shtadë nee.
entonces llegaron él al padre de él.
bë- dchin (pret. llegar)
Entonces llegaron donde estaba el padre de Juan.
- ✓ 31. Rabë nee: --Da, da, garré ta Juan guti.
dice él Papá, rápido Juan murió
Dijo él: --Papá, Rápido, al lugar donde Juan murió.
32. --Shicuén gati Juan-- rabë bën.
porque morirá Juan dice el señor
¿Porqué murió Juan?-- dijo él.
- ✓ 33.--Guzi'u gudiin iquë du'-- rabë nee;--naa bëgaada'.
rayo cayó sobre nosotros dice él yo no tocó
bë- gaa -da' (pret. tocar negativo)
--Nos tocó un rayo--dijo él, pero no me tocó.

- e 34. --Nel bëgaa; chielë Nel bëgaa; Juan bëgaa --
Nel fue tocado esposa Nel fue tocada Juan fue tocado
bë- pret. tocar
--Tocó a Manuel; tocó a su mujer; tocó a Juan--
- 35.--Ra bën négaa rëë; guti ra'--
pl gente tirados allí murieron
në- gaa (ve acostar)
--Ellos están tirados allí; murieron--
36. --Gu ndiu'.
interr derecho tu
n ñdi -u' (derecho tu)
--¿Estás hablando la verdad?
37. Chii bree lluun ra bën.
entonces salieron corriendo ellos
b- ree lluun (pret. salir correr)
Entonces salieron corriendo.
38. Ze ra bën; ra bën zetaa.
ir ellos ellos ir
Ellos fueron.
39. Chi bëdchín ra bën rëë, ra bën gushtëquë.
cuando llegaron ellos allí las personas estaban paradas
bë- dchin (pret. llegar) gu- shtë -quë (pret. parar)
Cuando llegaron ellos allí, las personas estaban paradas.
40. Chieelë Nel gushtëquë. Juan gushtëquë.
esposa Nel parado Juan parado
La esposa de Manuel y Juan estaban parados.
41. Ya laaquë Pedro nee zugaa rëë.
ya él Pedro él estaba parado allí
Pedro también estaba parado allí.
42. Ya Nel tugasë guti Nel.
uno solo murió
tu -ga -së (uno solo)
Solo Manuel murió.
43. Chii rabë ra bën: --Doo guzoonín ra' Nel.
entonces dicen ellos vámos a llevar Nel
gu- zoo -nin (pret. llevar con)
Entonces dijeron: --Vamos a llevar a Manuel.
44. Chii guluu ra bën Nel daa; zenín ra bën Nel ta li Nel.
pusieron ellos Nel petate llevaron ellos Nel casa Nel
gu- luu (pret. poner) ze -nin (ir con)
Entonces pusieron a Manuel en un petate y lo llevaron a él a su casa.

45. Chii bëeedë ra bën cuendë lo porcentë.
bë- teedë (pret. pasar)

Entonces informaron al presidente del pueblo.

46. Chii rabë ra bën: --Shi nigactaa Nel.
que lo va a pasar (ni- gac)

Entonces dijeron: -- ¿Qué va a pasar con Manuel?

47. --Ginezë ra' Nel spital-- rabë chieelë Nel.
Vamos mandar Nel hospital dice esposa Nel
gu- nezë (fut. mandar)

--Vamos a mandar a Manuel al hospital-- dijo la esposa de Manuel.

48. Chii rabë bëchi Nel: --Si talë rnin' tu', doo cunezë ra' Nel rëë.
si dicen ustedes vamos a mandar
r- nin' (hab. decir)

Entonces dijo el hermano de Manuel: --Si ustedes dicen así, vamos a mandar a Manuel al hospital--.

49. Ya spital gun ra bën guërooquë guëëru gudidú guzi'u ni'e Nel.
vieron ellos grande hoyo hecho por rayo pie Nel
g- un (pret. ver)

En el hospital ellos vieron un agujero en el pie de Manuel.

50. J. Shchi guu Nel pa biac Nel.
largo tiempo estaba se sanó
b- iac (pret. sanar)

Largo tiempo estaba Manuel en el hospital para sanar.

51. Nel biac.
Bien sanó Manuel.

52. Anë Nel noonquë ladi güedchi.
ahora Nel está en pueblo
Hasta hoy dia está Manuel en el pueblo.

(Al lector: La palabra guti que es traducida por la palabra, morir, también significa desmayarse. Entonces fueron inconscientes por un tiempo.)

It would be an act
have to follow if I'd se entiende que -
easier to follow than easier.
Known